ASTRAHANLI ŞERÎFÎ'NİN 1550 TARİHLİ ZAFER-NÂME'Sİ

A. Melek Özyetgin

I. GİRİŞ

Tarihi Türk boylarından biri olan Kıpçaklar XI. yüzyıl başlarında Batı Sibirya'dan "Deşt-i Kıpçak" diye adlandırılan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara gelip yerleşmişlerdir.

Orta Asya'da Harezm'den başlayarak Doğu Avrupa, Balkanlar ve hatta Orta Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahada güçlü bir konar-göçer bozkır hanlığı kurmuşlardır.[1] Ancak bu hayat tarzından dolayı sağlam bir devlet teşkilatı oluşturamayan Kıpçakların hakimiyetleri uzun sürmemiş XIII. yüzyılda Moğollara boyun eğmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Cengiz Han'ın torunu Batu Han önderliğindeki Moğol ordusunun Deşt-i Kıpçak'a girerek hakimiyeti ele almasıyla yeni bir devletin, Altın Ordu Hanlığının temelleri atılmış oldu. Türk dünyasının en mühim devletlerinden biri olan Altın Ordu'nun ahalisinin büyük bir kısmını Kıpçak Türkleri oluşturmaktaydı. Bu Türk halkının Altın Ordu'nun siyasi, sosyal ve kültür hayatı üzerindeki tesirleri çok büyük olmuştur. Kıpçak Türkçesi Altın Ordu devletinde Moğol dilinin yerini almıştır. Bu devirde Kıpçak Türkçesi, hem Mısır'da Memluk-Kıpçak sahasında hem de Altın Ordu sahasında edebi bir yazı dili olarak gelişmiş ve birçok edebi eserler verilmiştir.

Altın Ordu'ya dil ve kültür açısından mühim tesirleri olan başka bir saha da Harezm'dir. Büyük Moğol fütuhatı ile Altın Ordu'ya dahil edilen Harezm, hanlığın en zengin ve medeni merkezlerinden biri olmuştur. İslamiyetin ve bu bölgelere akınlar yapan diğer Türk boylarının tesiriyle, Harezm bölgesindeki Türkleşme süreci hızlanmış, Moğol istilasından sonra Türk yazı dilinin canlandığı alan, Harezm-Altın Ordu sahası olmuştur.

1 A.N. Kurat, IV.-XVIII yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972, sh. 74.

XI. yüzyılda İslami karakter taşıyan Karahanlı Türkçesi, Köktürk –Uygur yazı geleneğinin devamı niteliğindedir. Bu devri izleyen Harezm Türkçesi de aynı şekilde Karahanlı yazı dilinin temeline dayandırılmıştır. Harezm Türkçesi bir yandan Karahanlı–Harezm doğrultusunda bir yandan da Oğuzların ve Kıpçakların kuvvetli tesirleri ile Harezm–Kıpçak ve Harezm–Oğuz doğrultusunda gelişmiştir.[2] Daha sonra Moğol hakimiyeti devrinde özellikle Kıpçak Türkçesi etkisiyle Harezm–Altın Ordu dil sahası meydana geldi.

XV. yüzyılın sonlarına doğru temelini İslami devir Karahanlı ve Altın Ordu–Harezm Türkçelerinden alan, yeni müstakil bir yazı dili; Çağatay Türkçesi sahneye çıkmış ve Ali Şir Nevayi ile mükemmel bir seviyeye ulaşmıştır. Çağatay Türkçesi Doğu Türkçesi terimiyle de adlandırılır. Başlangıçta Karahanlı–Harezm yazı geleneğini sürdüren Çağatay Türkçesi, zamanla Arapça ve Farsçayla fazlaca karışmış bir dil olarak gelişimini sürdürmüştür.

KAZAN HANLIĞI

XIII. yüzyılda Cengiz Han'ın önderliğindeki büyük Moğol istilası sonucunda elde edilen geniş topraklar, Cengiz Han'ın dört oğlu arasında pay edilmişti. Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci, esas kısmını Deşt-i Kıpçak sahasının teşkil ettiği Moğolistan'ın batısındaki toprakları almıştı.[3]

Cuci'nin ölmesiyle bu toprakların idaresi oğlu Batu Han'a geçmiştir. Batu Han, Kıpçaklara karşı yaptığı iki büyük seferle bütün Deşt-i Kıpçak sahasını hakimiyeti altına alarak Altın Ordu Hanlığını kurmuştur. Türklük ve dünya tarihinde mühim bir yeri olan Altın Ordu, sağlam temeller üzerinde kurulmuş bir devlet olmakla beraber, zamanla içteki siyasi istikrarsızlıklar, hanlar arasındaki taht mücadeleleri ve özellikle son dönemde Timur'un Altın Ordu'ya yaptığı akınlar, hanlığın zayıflamasına ve çökmesine sebep olmuştur. Altın Ordu Hanlığının yıkılmasından sonra Kazan, Kırım, Sibirya, Astrahan ve Nogay adıyla birçok hanlık kurulmuştur.

Bu hanlıklardan biri olan Kazan Hanlığının kurucusu eski Altın Ordu hanlarından Uluğ Muhammed Han'dır. Altın Ordu içindeki taht

---

2 Zeynep Korkmaz, Sadru'd-din Şeyhoğlu, Marzuban-name Tercümesi, İnceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım, Ankara, 1973 sh. 41.

3 A. Yu. Yakubovskiy, Altın Ordu ve Çöküşü, Ank., 1976, sh. 41.

mücadelesinde, tahtını Küçük Muhammed'e kaptıran Uluğ Muhammed önce Kırım'a gitmiştir. Ancak Kırım'da tutunamayınca Orta İdil sahasına, yani Eski Bulgar iline ordusuyla birlikte gelmiş ve fazla bir mukavemetle karşılaşmadan bu yerde hakimiyeti ele alarak, 1437 yılında Kazan Hanlığını kurmuştur.

Orta İdil boyunda, medeni bir hayat süren Bulgar ve Kıpçak halklarının karışmasından meydana gelmiş kalabalık bir Türk-İslâm ahalisi vardı. Kazan Hanlığının esas unsurunu bu halk teşkil etmekteydi. Altın Ordu'daki iç mücadelelerden ve Rusların bu bölgeye yaptıkları akınlardan yıpranan halk Uluğ Muhammed'e destek vermiştir.[4]

Kazan Hanlığının iç tarihi, peşpeşe kısa aralıklarla tahta çıkıp inen hanlarla doludur. 115 yıl süren hanlıkta on dokuz defa han değiştirilmiş, on beş han tahta çıkmıştır. Bunlardan bazıları ikişer üçer defa idareyi ele almışlardır. Bu istikrarsız durum hanlığın zayıflamasına ve sınır komşuları olan Rusların hanlık üzerindeki nüfuzunun artmasına sebep olmuştur. Kazan'da meydana gelen taht kavgalarına Ruslar müdahale etmeye başlamıştır. Moskova Knezliğinin asıl niyeti Orta İdil sahasının büyük kültür ve ticaret merkezi olan Kazan şehrini ele geçirmekti. Bu amaçla Kazan'a pekçok sefer yapılmış, ancak Kazanlıların güçlü mukavemetine karşı, şehri düşürememişlerdir.

1546 yılının Temmuz ayında Kazan tahtına üçüncü defa geçen Safa Giray Han, hakimiyeti ele alıp devlete karşı olan kişileri bertaraf etmiş, Moskova'yla iş birliği yapan partileri kapatmıştır. Bu suretle Safa Giray, Kazan'da iç istikrarı kısa bir süre de olsa sağlamıştır. Ancak 1549 yılının Mart ayında ani ölümüyle, hanlığın bu son döneminde sağlanan istikrar yerini çözülmeye, dağılmaya bırakmıştır.

Boşalan Kazan tahtına, Safa Giray'ın eşi Süyün-bike'den olan üç yaşındaki oğlu Ötemiş Giray çıkarıldı. Kazanlılar, 1459 yılında Ötemiş Giray'ın Kazan Hanı olarak seçildiğini Moskova'ya, IV. İvan'a bildirince, Çar kendi isteği dışında olan bu hadiseyi reddetti ve Ötemiş Giray'ı tanımadığını bildirdi. Moskova tahtına ilk defa Çar ünvanı alarak oturan IV. İvan, Kazan'da küçük bir çocuğun tahta çıkmasını fırsat bilerek Kazan'a sefer yapmaya karar verdi.

IV. İvan'ın 1548 tarihinde Kazan'a karşı giriştiği ilk sefer, Rus toplarının eriyen Volga nehrine düşmesiyle gerçekleştirilemedi. Bu

4 A.N. Kurat, IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ank. 1972, sh. 155-156.

yüzden Çar, ikinci Kazan seferi için hazırlıklara girişti. Büyük toplar ve ağır donanımlı askerlerden oluşan Rus ordusuna, Kasım Hanı Şah Ali de kuvvetleriyle katılmıştı. Bu kuvvetler Şubat 1550 tarihinde Kazan şehrine hücum ettiler. Ancak Kazanlıların şiddetle karşı koymaları sonucu Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu hadiseyi Rus kaynakları, "Karların erimesi yüzünden çar yollar kesilir diye geri döndü. "şeklinde kısaca, farklı bir yorumla geçerler. Rus kaynaklarında yanlış bir şekilde belirtilen bu hadiseyi, yani Rusların geri çekilmeleri ve Kazan'ın kahramanca müdafaasını Şerifi'nin 1550 tarihinde yazılmış "Zafer–nâme–i Vilayet–i Kazan" adlı eserinde verdiği bilgilerden öğreniyoruz.

Bu önemli vesika Zeki Velidi Togan tarafından Kütahya ilinin Tavşanlı ilçesinde, Zeytinoğulları Kütüphanesi, 2348 numaralı mecmuanın 60a–64b varaklarında bulunmuştur. Zeki Velidi Togan, Zafer–nâme'nin eski yazıda metni ve metinle ilgili açıklamaları bir girişle birlikte İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi'nde neşr etmiştir.[5] Ancak metnin bugüne kadar transkripsiyonu, tercümesi ve gramer incelemesi yapılmamıştır.

Bu eser, Rus kaynaklarında üstü kapalı ve kısaca geçen bu muhasaranın gerçek yönünü bize göstermesi bakımından büyük bir önem taşır. Rusların bu seferdeki başarısızlığını hava muhalefetine bağlayan Rus tarihçilerinin aksine Şerifi, Kazan şehrinin, Kazan halkı tarafından nasıl kahramanca müdafaa edildiğini Ruslara karşı nasıl şiddetle karşı konulduğunu Zafer–nâme'de manzum–nesir bir arada karışık, şairane bir edayla vermiştir. Şerifi'nin Zafer–nâme'sinde muhasara ve müdafaa ile ilgili müsbet tarihi bilgi az olmakla beraber, bu tarihi metin, güçlü bir anlatımla, Rus tarihlerinde farklı geçen bu olayların gerçek yönünü bize göstermesi bakımından büyük önem taşır. Şerifi'nin, Zafer–nâme'yi dönemin Osmanlı padişahı; metinde "Sahib–Devletleri" sıfatıyla zikredilen Kanuni Sultan Süleyman'a, Kazan'da meydana gelen olaylara dikkatini çekmek için yazdığı sanılmaktadır.

Zafer–nâme, birçok Kur'an ayetleri, hadisler ve Türkçe–Farsça şiirlerle bezenmiş, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar bakımından zengin, ağır bir dil ve üslûpla kaleme alınmıştır. Şerifi eserini Çağatay Türkçesiyle yazmıştır. Bununla birlikte dilinde Osmanlı Türkçesinin tesirlerini görmek mümkündür. Aslen Astrahanlı olup Kazan'da yaşamış

5 Z.V. Togan, Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü, İTED, C. III, Sayı: 3 / 4, 1965, sh. 194–195.

olan ve Şerifi mahlasını kullanan Muhammed Şerif ile ilgili kaynaklarda fazlaca bir bilgi yoktur.

Şerifi, Zafer-nâme'de, Kazan şehrinin kale kapılarını ve bu kapıları müdafaa eden kumandanları anlatmıştır. Kazan şehri etrafı yüksek ahşap surlarla çevriliydi. Surlarda beşi kapılı olmak üzere on üç burç mevcuttu. Kaynaklarda geçen önemli Kazan Kalesi kapı adları şunlardır: Arça, Atalık, Yalabuga, Kabak, Kırım, Nur Ali, Nogay, Tümen, Han kapısı (Han Mürçeli), izboli.[6] Zafer-nâme'de bu kapılardan sadece altı tanesi, kumandanları ile birlikte belirtilmiştir.

İlk kapının kumandanları Mamay Bik ile Nur Ali Mirza'dır. Bu kapının ismi, Nur Ali Mirza'ya bağlı olarak *Murali* şeklinde kaynaklarında geçmektedir. İkinci kapı, metinde *Han Mürçeli* olarak geçen, Süyün-Bike ile oğlu Ötemiş Giray'ın bulunduğu *Han Kapısı*'na Kozıçak Oğlan kumanda etmektedir. Üçüncü kapıyı Ak Muhammed Oğlan adında bir kumandan müdafaa etmektedir. Kalenin dördüncü kapısını, Ahmet Yesevi'nin yolunda yürüyen meşhur müritlerden Seyyid Ata'nın torunu Kul Muhammed Seyyid, dervişler ve sufiler ile birlikte müdafaa etmektedir. Beşinci kapıyı Barbolsun Atalık, altıncı kapıyı da Baybars Bik adlı kumandanlar müdafaa etmekteydiler. Baybars Bik, Şerifi'nin belirttiğine göre Bulgar Vilayetinin hakimi, valisi ve Kazan Hanının haznedarıydı.

Bunların yanında bir de Narıhı Bik, Ay Kildi Bik ve Ak Matay Bik kumandasında oluşturulan, savaş meydanında ihtiyaç anında askerlere yardım veren destek kuvvet birliği vardı. Bundan başka Şerifi, Rusların Kazan kalesine karşı kullandığı ateşli güllerler atan büyük topları tasvir etmiş, bu ağır silahlara karşılık Kazanlıların canla başla savaşıp Rusları kırdığını belirtmiştir. Metindeki bu muhasara ve müdafaa ile ilgili ifadeler, derin tarih bilgisi içermez. Olaylar bir hikâye havasında, tasvirler, şiirler ve Kur'an'dan ayetler, hadislerle süslenerek verilmiştir.

Şerifi, Zafer-nâme'de Ruslara karşı kazanılan zaferin kesin bir zafer olduğu havasını vermiştir. Ancak bu yenilginin acısını çıkartmak için IV. İvan kısa bir zaman içinde yeniden sefer hazırlıklarına girişmiş, 20 Ağustos 1552'de yüz elli bin kişilik ordu, 150 kadar top ve ateşli silahlarla Kazan'ı muhasara etmiştir. 2 Ekim 1552'de Kazan Şehri'nin düşmesiyle, Kazan Hanlığı son bulmakla beraber Kazanlılarla Ruslar arasındaki mücadeleler bir müddet daha sürüp gitmiştir.

---

6 Ahmet Temir, Kazan Hanlığı, TDEK, Ankara, 1992, sh. 411-12.

Şerifi, Zafer-nâme-i Vilâyet-i Kazan adlı eseriyle, Kazan Hanlığının Ruslarla olan uzun ve kanlı mücadelelerle dolu tarihinden geçici de olsa zaferle sonuçlanan bir sayfayı bize açmıştır.

II. ZAFER-NÂME'NİN DİL BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ

SES BİLGİSİ

Ünlü Uyumu:

Zafer-nâme'de ünlü uyumu tamdır. Örn. *burunraḳ* 60a 5; *başḳalıḳıdın* 60b 20; *yolıda* 60*b* 30; *iylegey* 60b 30; *işikini* 60b 40; *tizgünini* 61a 45; *tiriglik* 61a 60; *uluġlıġı* 63a 170; *otluġ* 63a 170, 63a 180,

Arapça ve Farsça kelimelere gelen eklerde bir ek uyumsuzluğu dikkati çekmektedir. Zafer-nâme'de özellikle *-ġa* / *-ge* yönelme hali eki alan kelimelerde bu durum görülmektedir. *örn. kamerġa* 60a 5; *vilāyetiġa* 60a 20; *düşmānġa* 62a 105.

Küçük ünlü uyumu, Zafer-nâme'de tam değildir. İkili kullanımlar dikkati çekiyor. Örneğin küçük ünlü uyumunun tam olduğu kelimeler: *üst-ü-ne* 61a 55; *ḳol-u-na* 61a 40, 61a 60 *köñgl-ü-ne* 61b 75

Bunun yanında küçük ünlü uyumuna aykırı kelimeler de vardır: *yüz-i-ge* 60b 30, 62a 120; *ḳol-ı-da* 62a 110; *yüz-i-n*

Ünlü Değişmeleri:

1- *e* < *i*

Metinde ilk hecede / *e* / tamamiyle / *i* /'ye gelişmiştir. *elçi* < *ilçi* 60a 15; *keliş* < *kiliş* 60a 15; *er-* < *ir-* 60b 20; *ev* < *iv* 60b 209; *eşik* < *işik* 60b 40; *bel* < *bil* 60b 45 *teg* < *tig* 61b 90, 63*b* 190, 64a 220, 64b 260; *yer* < *yir* 61b 90, 64b 255; *keçe* < *kiçe* 63a 175

Fakat *ḳıl-* 61b 85 yanında *kel-* 62b 145, *ni* 61b 90 yanında *ne* 61b 75 gibi şekiller de vardır.

2- Bugün İdil-Ural sahası Kıpçak grubu Türkçelerine özgü *o* < *u*, *ö* < *ü* tarzındaki gelişmelerin daha bu zamanda Zafer-name'nin yazıldığı dönemde gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmek güçtür. Bugün Tatar ve Başkurt Türkçelerinde bu gelişmeye tabi olan kelimeler metnimizde asli şekline uygun olarak alınmıştır:

töben 63b 205, krş. Tat. *tüben; bol–* 61b 75, krş. Tat. bul– *ḳol* 61a 40, 61a, krş. Tat. *ḳul; öt–* 63b 210, krş. Tat. *üt–*

3– *a* < *ı* ses değişmesi metinde bir örnekle karşımıza çıkıyor: *taş* < *tış* 63a 175.

Ünsüz Değişmeleri :

1– *a*. Kelime başı *b–* sesi korunmuştur. *örn. bol–* 60a 5, 60a 15, 61b 90, 62a 95, 63a 170; *bar–* 63a 185; *bar–* 61a 50

b. Bunun yanında metinde, manzum kısımlarda Çağatay Türkçesinde de görüldüğü gibi *bol–* fiilinin *ol–* şekli de geçmektedir, *ol-sa* 60b 40; *ol-ma-sa* 60b 40

c. Bünyesinde *n*, *ñg* gibi sesler olan kelimelerde *b–* < *m–* değişikliği görülür: *munıñg* 61b 90, 64b 260; *miñg* 61b 80

2– *t–* < *d–*

Metinde kelime başı / *t* / sesi korunmuştur. örn. *taḳı* 60a 10, 62a 105, 62a 110, 62b 135, 63a 180, 63b 200; *tizgün* 61a 45; *ti–* 60b 40, 61a 50, 61b 65, 62a 120; *tiriglik* 61a 60

Bir iki kelimede *t–* < *d–* değişmesi görülmektedir. Bu Çağatay Türkçesi için de karakteristiktir. *örn. dahı* 60b 35; *di–* 61a 55, 61b 75, 62a 95, 63a 175, 63b 190, 63b 215

3– *-ġ-* < *-v-* değişmesi metinde sadece iki kelimede görülüyor. *yaġuk* < *yavıġ* 63a 185; *ikegü* < *ikev* 64b 275

4– *-ḳ-* < *-h-*

taḳı < *daḫı* 60b 35

5– Ek başı *g* / *ġ*'ler metinde muhafaza edilmiştir. Fakat ETü. *kergek* kelimesi metinde daima *kerek* 61b 75, 63b 195 şeklindedir.

6– *-r-* < *O*

Kendisinden sonra bir ünsüz geliyorsa *-r–* düşmektedir. *irmes* < *imes* 64b 275; *iken* 63a 170

7– Hece düşmesi şu iki kelime de gerçekleşmiştir.

bar–ur < *bar* 60b 25; *tur–ur* < *tur* / *dur*

tur / *dur* şekilleri Zafer-name'de manzum kısımlarda yer alıyor. Örn. *birge–dür* 60b 30; *yaḫsı–dur* 60b 35; *belā–dur* 61b 65; *ölüm–dür* 61b 65.

8- Şu tek heceli kelimelerin sonunda -*b* < -*v*, ∅ gelişmesi görülmektedir: *eb* < *ev* < *iv* 60b 20, 63b 190; *sub* < *su* 63b 185.

ŞEKİL BİLGİSİ

1- *Çokluk eki: -lar/-ler*

ʿalāmet-ler 63b 190; *yez-ler* 63a 175; *top-lar* 63b 200 *tüfekçe-ler* 63a 175

2- *İyelik ekleri:*

Metinde görülen iyelik ekleri şunlardır:

Teklik III. şahıs: -sı/-si; -ı/-i; -u/-ü

2- *İyelik ekleri:*

ata-sı-nıñ 61b 90; *yazı-sı-da* 64a 255; *yir-i-n* 61*b*; 09 *ruḥ-ı-dın* 62b 130; *tış-ı-dın* 63a 175; *yurt-u-n* 61b 90; *ḳol-u-n-a* 61a 45, 61a 60; *köñgl-ü-ne* 61b 75

Son üç örnekte, yurtun, ḳoluna ve köñglüne kelimelerinde teklik III. şahıs iyelik eki olan -ı/-i uyuma girerek -u/-ü şekline geçmiştir.

Çokluk III. şahıs: -lar/-leri

mesāmiʿ-leri-ġa 64a 250; *at-ları-ġa* 60b 40; *ʿalāmet-leri* 64a 250

3- *Hal Ekleri:*

Tamlayan durumu eki: 1. *-nıñ/-niñ*

bulġar-nıñ 60a 10; *atası-nıñ* 61b 90; *ölüm-niñ* 61b 65, 61b 70 *ḳal ʿa-nıñ* 64a 255; *memleket-niñ* 62a 95

2. *-nı/ni:* Metinde bir örnekte -nı akuzatif eki, genetif eki olarak kullanılmıştır: kevākib-i *sābitāt* u seyyaratlar *-nı* baıça-sı-nı 63a 180

Yönelme Hali Eki: -ġa/-ge, -ḳa/-ke, -a/-e

biri biri-ge 63a 155; *at-ı-ġa* 62b 130; *ot-ġa* 63b 190

Zafer-name'de Arapça ve Farsça kelimelere gelen yönelme hali ekinde bir ek uyumsuzluğu dikkati çeker.

düşmen-ġa 62a 105; *ḳamer-ġa* 6a0 5; *vilāyet-i-ġa* 60a 20 *muḳātele-ġa* 63a 155

Metinde, iyelik eklerinden sonra yönelme hali eki *-a/-e* ve zamir n'si ile birlikte -a/-e yani (-na/-ne) görülür:

yavıġ-ı-n-a 63a 185; *üst-ü-n-e* 61a 55; *ḳol-u-n-a* 61a 45; *köñgl-ü-n-e* 61b 75; *bil-ı-n-e-* 60b 45

Belirtme Hali Eki: -nı /-ni, -n

-nı /-ni belirtme hali eki doğrudan doğruya yalın haldeki isimler üzerine gelir: *islām-nı* 60b 50; *ölüm-ni* 61b 70 *yir-ni* 63b 210; *alar-nı* 60b 55; *iskender-şikenler-ni* 62a 100 Metinde geçen birkaç kelimede III. şahıs iyelik ekinden sonra belirtme hali eki olarak *-n* kullanılmıştır: *yüz-i-n* 61b 70; *yir-i-n* 61b 90; *vaṣf-ı-n* 63b 215

Bulunma Hali Eki: -da /-de, -ta /-te

dervāze-de 62a 125; *ara-da* 60a 15; *ʿālem-de* 60b 25; *iç-i-n-de* 63a 175;

Metinde bulunma hali eki, kelimelere zamir n'li ve zamir n'siz olmak üzere iki şekilde de gelmektedir. *ḳaş-ı-da* 60a 5, 62a 100, 62a 110; *baş-ı-da* 62a 100; *ʿömr-i-de* 62a 110; *leşker-i-de* 63a 170; *ḳol-ı-da* 62a 105

Aynı paragraf içinde hem *iç-i-de* 63a 170, 63a 175, 63a 180, hem de *iç-i-n-de* 63a 175 kelimeleri farklı yazılışlarla metinde geçmektedir.

Çıkma Hali Eki: -dın /-din, -tın /-tin, -dan /-den

Yalın haldeki isimlere doğrudan gelen bulunma hali eki: *sebeb-din* 60a 10, 60a 15, 61b 75; *ṭaraf-dın* 60a 15; *ölüm-din* 61a 64; *yir-din* 62a 95, 62a 115; *ikev-din* 64b 275 Teklik ve çokluk iyelik eki almış olan kelimelere ayrılma hali eki, zamir n'li ve zamir n'siz olmak üzere iki şekilde gelir: *vilāyet-leri-n-din* 60a 10; *ḳol-u-n-dın* 61a 60 *başḳalıḳ-ı-dın* 60b 20; *oḳ-ı-dın* 63b 205; *mażmūn-ı-dın* 60b 25; *ervāh-ları-dın* 62b 130

Metnin manzum kısımlarından birinde sadece bir örnekte çıkma hali eki, bir Oğuz şivesi hususiyeti olan *-den* eki olarak görülür: *düşmen-den* 64b 270

Eşitlik Hali Eki: -ça /-çe

Eşitlik hali eki *-ça / çe*, üçüncü şahıs iyelik ekli şeklinlerden sonra *-nça /-nçe*'li olarak metinde iki örnekte mevcuttur: *muḳteżā-sı- nça* 60a 15; *manṭuḳa-sı-nça* 63b 210

Karşılaştırma Eki:

Karşılaştırma eki -raḳ /-raġ; -rek /-reg:

burun-raġ 60a 5; *tiz-raḳ* 63b 205; *tünd-raḳ* 63b 205

Aitlik Eki:

–ḳı, –ki /–ġı aitlik ekleri, metindeki örneklerde kalma hali eki üzerine gelmiştir: *ara–da–ġı* 60b 40; *ten–de–ki* 61a 65; *yir yüzi–de–ki* 61b 70; *kök–de–ki* 61b 70

4– *Yapım Ekleri:*

Fiilden isim: (–ş, –iş, –ış, –uş, –üş) kil–iş 60a 15, bar–ış 60a 15, tut–uş 60b 35, ur–uş 64a 240, 64b 260; sağ–ış–sız 61a 55; *(–n)* sa–n–sız 61a 55 *(–mek)* di–mek–din 61b 75

Fiilden fiil: (–l) at–ıl–ur 63;b 200; *(–n)* bol–un–dı 64a 250; *(–kür)* yit–kür–üp 62b 155; *(–ş)* yet–iş–ip 61a 55 *isimden*

İsimden isim: (–nçi) yiti–nçi 60a 5; *(–lıḳ, –lıġ, –luġ)* başḳa–lıḳ 60b 20, ḫayāt–lıḳ 61a 60, ot–luġ 63a 170, 63a 180; uluġ–lıġ 63a 170; *(–çı)* top–çı 63a 170

İsimden fiil: (–lan /–len) at–lan–ıp 60b 40, yüz–len–ip 62b 130; *(–la)* bağ–la–mak 60b 35

5– *Sayılar:*

Asıl Sayılar: on 64a 240; *on bir* 63a 170; *sekiz yüz miñ* 61b 80

Sıra Sayılar: –ı /–unçı, –i– /ünçi eklerinin sayılara eklenmesiyle oluşur: *on biş–inçi* 64b 260

Topluluk Sayıları: –av /–ev < –ağu /–egü

ikev–din < ikegü–din 64b 275

Belirsizlik sayıları: barça–sı–nı 63a 180

6– *Zarflar*

Metinde geçen zarflar: *burunraḳ* 60a 5; *soñ* 62a 95; *boylalıġ* 63b 185; *ötrü* 61b 75; *töben* 63b 205; *birle* 60a 15

7– *Son Çekim Edatları*

Yalın haldeki son çekim edatları: *ara* 61b 70; *birle* 60a 15 *tigin* 63b 190; *tig* 61b 90; *çaḳlı* 61b 90; *sarı* 62b 130; *soñra* 63b 205; *üçün* 60a 15;

8– *Edatlar*

ök "kuvvetlendirme edatı" metinde *niçük* kelimesinin bünyesinde kalıplaşmış olarak bulunmaktadır. *niçük < ne + çe + ök* 61b 95; *ne* "kuvvetlendirme edatı" *ḳılġan ne* 64a 150; *ah, vā–veylā* "heyecan bildiren edatlar "61a 95; *iken* "tahmin ifadesi için kullanılan edat" *kelip iken irdi* 63a 170

Çekim edatları :

taḳı 60a 10; *daḫı* 60b 35; *ve* 62b 130; *birle* 61b 80; *hem* 62b 110; *geh* 61b 70; *ammā* 63b 190; *eger* 63b 195; *meger* 60a 15

9– *Zamirler*

İşaret zamirleri : III. Şahıs zamirleri: *alar* 61b 55; *aṅga* 60a 15, 64b 370; *anıṅg* 60a 5, 63a 185; *andaġ* 63a 190, 64a 240, 64a 250; *usol* 61b 95; *ol* 60a 10, 60a 15, 61a 80, 62b 130 *munıṅg* 61b 90, 64b 260

Belirsizlik zamirleri : kim irse "kimse" 63a 180; *her kim* 62a 105, 62a 120, 64b 270; *hiç kim irse* 63a 180

Dönüşlülük zamiri : öz 61b 80, 62b 140, 62b 150, 63b 190

Berabelik zamirleri : bir birini 64a 220; *biri birige* 63a 155 *bir birini* 64a 220; *ba'zi* 62b 150, 63b 190

Bağlama (nisbet zamirleri) : kim 60a 5, 60b 30, 61a 50, 61a 55, 62a 95

10– *Bildirme eki :* Teklik III. şahısda bildirme eki, *(turur /–dır / –dir –dur /–dür) müberhen turur* 60a 5; *muttaṣıl turur* 60a 10; *ʿibāret–dir* 60a 5; *birge–dür* 60b 30; *ölüm–dür* 61b 65 *belā–dur* 61b 65; *yaḫşı–dur* 60b 35

Olumsuz şekli *–imes /–irmes* ekleriyle yapılır: *mümkün imes* 64b 275

11– *Fiil Çekimi*

Geçmiş zaman :

a) Belirli geçmiş zaman, *(–dı /–di)* ile yapılır. Metinde yalnızca teklik ve çokluk III. şahıs çekimli şekilleri vardır: *tüş–ti* 63a 180; *ḳayıt–tı* 64b 265; *ḳon–dı–lar* 61b 85; *kır–dı–lar* 64a 250; *tur–dı–lar* 63a 155

b) Belirsiz geçmiş zaman, *(–ġan,–gen)* sıfat–fiil ekleriyle yapılır. *ḳıl –ġan ne* 64a 150; *iyle–gen* 61b 65

Geniş zaman : (–r, –Ar, -Ur, –yür)

Metinde sadece teklik ve çokluk III. şahıs çekimli şekiller mevcuttur: *bol–ur* 60a 10; *ir–ür* 60a 5, 61b 90; *ur–ur–lar* 62a 105; *tap–ar* 63b 195;

Zafer–name'nin manzum kısmında geniş zaman eki olarak yur / –yür bir örnekte görülmektedir: titre–yür 61a 65. Geniş zamanın olumsuz çekimi *(–mas /–mes)* ekiyle yapılır: *bol–mas* 60a 10, 61b 70, 63b 185; *tapul–mas* 60a 5, 61b 90; *yetiş–mes* 60a 10; *saḳla–mas* 64b 275

Gelecek zaman: (-ġay /-gey)

Teklik ve çokluk III. şahıs: *iyle-gey* 60b 30; *atıl-ġay* 60b 30; *kil-gey* 61b 95; *bol-ġay-lar* 60a 15; *di-gey-ler* 62a 95 Gelecek zamanın olumsuz çekimi *(-ma /-me)* ekiyle yapılır: *ḳıl-ma-ġay-lar* 64 b 280

Mutlak gelecek zaman: (-ġu /-gü)

Teklik III. şahıs: *ol-ġu-sı-dur* 60b 40; *tik-gü-sidür* 61a 60

Şart: (-sa /-se)

Teklik ve çokluk III. şahıs: *tap-sa* 60b 25, 62b 140; *ol-sa* 60b 40; *tüş-se* 63b 210; *kör-se* 62a 105; *ḳıl-sa-lar* 62b 150 Olumsuz şekli -ma /-me ekiyle yapımır: *ol-ma-sa* 60b 40

Geniş zaman hikâyesi:

Teklik ve çokluk III. şahıs: *tüş-er irdi* 63a 180; *çıḳ-ar irdi* 63b 200; *atıl-ur irdi* 63b 200; *keltür-ür irdiler* 61a 55; *bol-ur irdiler* 64a 220; *söndür-ür irdiler* 63 b 190

Gelecek zamanın hikâyesi:

Çokluk II. şahıs: *di-gey irdiñiz* 63a 175; *kıl-ġay irdiñiz* 63a 180

12- *Sıfat-filler*

(-ġan /-gen) *çıḳ-ġan* 63a 180; *di-gen* 61a 55, 63b 190 *tüş-gen-din* 61b 75

(-maḳ /-mek) (hareket ismi, mastar) *bol-maḳ* 61b 75; *di-mek-din* 61b 75; *at bağla-maḳ* 60b 35

(-mas /-mes((olumsuz sıfat-fiil) *tanı-mas tig* 64a 220

13- *Zarf-fiiler*

(-p, -Ap -Ip, -Up,) *kil-ip* 61b 85, 63b 185; *ḳuy-up* 63b 185 *iç-ip* 61a 60; *başla-p* 61b 80; *iyle-p* 61a 55, 61b 75, 61b 85 *sevin-üp* 61b 80; *buz-up* 63b 210; *sal-ıp* 63a 175, 180, 190

III. METİN

ẓafer-nāme-i vilāyet-i ḳazan (60 a)*

żamāyir-i ṣafiyye-i erbāb-ı ulu'l-ebsār ve ḫavāṭır-ı zākiyye-i eṣḥāb-ı ẕevi'l-ʿitibārġa āf-tāb-ı ʿālem-tāb tigin vāżıḥ ve rūşen ve lāyıḥ

* Metnin orijinali görülemediğinden, Zeki Velidi Togan'ın, İTED'deki makalesinde verdiği Arap harfli metnin beşli satır düzeni esas alınmıştır.

u müberhen turur kim vilāyet-i bulġar eḳālim-i sebʿadın yitinçi ıḳlīm turur, kamerġa mensūb irür yaʿnī ḳamer perverīşide turur. على ما هو
المذكور فى الكتب الرياضى ve taḳı bu vilāyet-i bulġar, ḳuṭb-ı şimāliġa kemāl-i ḳurbıdın evāḫir-i cevzā ve evāil-i sereṭānda ṣalavāt-ı ḫamseniñ birisiniñ yaʿnī ṣalat-ı ʿışānıñ vaḳti tapulmas zīrā kim şafaḳ imāmeyn ḳaşıda ʿibāretdir ḥumretdin, anıñ ġaybūbetindin burunraḳ. bu evḳāt-ı maʿlūmede vaḳt-ı ṣalat-ı fecr yaʿnī ṣubḥ-ı ṣādıḳ ẓāhir bolur ol sebebdin ol ḳavmġa ṣalat-ı ʿışā vācib bolmas

على ما هو المذكور فى الكتب الفتاوى سيّما فى الكنز و الو.فى و الكافى

ve taḳı bu vilāyet-i bulġarnıñ pāytaḫtı belde-i ṭayyibe maḥrūsa-i dārü'l-islām-ı ḳazan-ı ḥamiyyet ʿan-ḥavādiṣi'z-zamān islām vilāyetlerindin yıraḳ tüşüp küffār ser-ḥaddiġa muttaṣıl turur.

mıṣrāʿ: همسايهٔ بد مباد كس را

hīç ṭarafdın aña meded ve muʿāvenet yetişmes meger ʿināyet-i rabbü'l-ʿālemīn ḳarīn ve melā'ikeler nāṣır u muʿīn bolġaylar ol sebebdin belde-i maḥrūsa-i ḳazan şehri(ni)ñ pādişāhları küffār birle zamāne muḳteẓāsınça memleket refāhiyyeti ve güşāyişi raʿiyyet ferāġati ve āsāyişi üçün müdārā birle arada ilçi boyla yörüşüp kiliş barış ḳılur irdiler

şiʿr:

اسايش دوكيتى تفسير اين دو حرفست
بادوستان مروت باد شمنان مدارا

s̱āniyen صاحب السيف و القلم منبع الجود و الكر merḥūm ve maġfūr ebū'l-ġāzī ṣafā giray bahādır ḫan ḳazan vilāyetiġa pādişāh boldı (60b) irse küffār birle dünyāda dīni ve āḫiretde ivi başḳalıḳıdın
الدين يوم نها يصلو جحيم لفى الفجار و ان نعيم لفى الابرار ان āyet-i kerīme
يجاهدن فى سبيل الله باموالهم و انفسهم emrine me'mūr bolup و قاتلوا المشركين كافى
muḳteżāsınça bu ḥadīs̱-i nebevī و فى الغزوة احدى الحسنيين : اماالظفر و الغنيمة
و اما الشهادة و الجنة mażmūnıdın fereh-nāk

beyt:

ġuzāt ehliġa ʿālemde bu bir hüsn ü leṭāfet bar
ẓafer tapsa ġanīmet ger şehādet tapsa cennet bar

ve bu ḫaber muṣṭafāvī من رمى فى سبيل الله تعالى له سهما عدل له محررا والمنيل به كالر امى mażmūnıdın neş'e-nāk bolup

ḳıṭʿa :

kim ki bir oḳ atsa müşrikler yüzige dīn üçün
gūyiyā ḥaḳ yolıda bir bende āzād iylegey

bu ecrde birgedür her kim ġuzāt ümmīdide
bir oḳ atılġay veya şimşīr bünyād iylegey

ve daḫı bır ḥadīs̱-i nebevī kim رباط يوم و ليلة خير من صيام شهر و قبامهو ان جرى عليه عماه الذى يعمله و اجرى عليه رزقة و امن من افىان maʿnāsın mülāḥaẓā ḳılıp

ḳıṭʿa :

bir kiçe kündüz ġuzāt ümmīdiyle at bağlamaḳ
yaḫşıdur bir ay tutuş ṣavm u kiçe iʿmāldin
olsa ger rızḳ u s̱evābı tikküsidür ḳabride*
olmasa emn olġusıdur fitne-i deccaldın

Allah taʿālā ḥażretidin ecr-i cemīl ve s̱evāb-ı cezīl umunup ʿadāvet bināsınıñ esāsını tüzüp aradağı ittiḥād-ı vedād riştesini üzüp muḫālefet ebvābını meftūḥ ve mürāselet işikini mesdūd ḳılıp انا ظالم ان لم انتقم من الظالم tiyü ġuzāt ve cihād atlarıġa atlanıp şimşīr-i ḳıtāl ve āb-dār u kāfir-küşnı mübārek biline bağlap

şiʿr :

مرغ آبیان جوهر دریای تیغ او
(61a) هریك بروز معركه صیاد صد نهنك

جاهدوا فى سبيل الله باموالكم و انفسكم tizgünini ḳoluna alıp ayağını saʿy u ṭaleb üzengüsine soḳup فضل الله المجاهدين على القاعدين derecesidin ümmīd-nāk bolup ولا تحسبن الدين قتلو فى اسبيل الله امواتا بل احيا عند ربهم el-āye mażmūn-ı şerīfidin envāʿ-ı behcet ü sürūr ve ecnās-ı mekrümet ve ḥużūr dest berip ان الله يويد بنصره meydānıda توء تى الملك من تشاء و تنزع الملك مم تشاء من يشاء ʿilmini kötürüp āyet-i kerīme'i kim من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله tiyü cünūd-ı mesʿūd-ı islāmnı alıp ol küffār-ı bed-kīş ve ḍalālet-endīş kim اولئك فى ضلال مبين dürler alar üstüne yörüp alarnı ḳatl iyleyip çapıp sansız esirler ve sağışsız ġanīmetler keltürür irdiler.

müddet-i medīde ve ʿahd-i baʿīd bu minvāl üzerine keçer irdi. ittifāḳen ḳażā ve ḳader münādisiniñ اينما تكونوا يدركم الموت ولو كنتم فى

---

* Metinde قربدا şeklinde yazılmıştır. Ancak doğrusu kabride قبردا şeklinde olmalıdır. Bkz. Z. Velidi Togan, "Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü" İTED, III. C, 1965 sh. 185.

بروج مشیده digen nidāsı ḥażret-i ḫannıñ mesāmiʿ-i şerīfleriġa yetişip قل ان كنتم تفرون الموت فانه ملاقيكم ṣadāsını işitip ḫan ḥażretleri hemān rıżā boynını ķażā ķoluna sunup ḥaķ taʿālādın raḥmet ve maġfiret umunup انالله و انااليه راجعون tiyü فاذا جاء اجلهم لا يستأء خرون ساعقه ولا يستقد هون muķteżasınça tiriklik ṭavrıdın ümmīd-i kesb-i ḥayātlıķ temennāsıdın ense çekip كل نفس ذايقة الموت şerbetini كل من عليها فان bezmide وسقاهم ربهم sāķīsi ķolundın içip dār-ı ġurūrdın serāy-ı sürūrġa riḥlet ķıldı irse ذلك تقدير العزيز العليم

ġazel :

āh u vā-veylā ölümdin tendeki cān titreyür
(61b) cāndın ayrılmāķ belādur tiyü ebdān titreyür

bu ölümdür bār-ı cānı maġmūm u maḥzūn iylegen
bu ölümniñ ḫavfıdın çeşme-i ḥayvān titreyür

yir yüzideki ölümniñ ḍarbetidin ḫalk ara
kökdeki yulduzlar u şems-i dıraḫşān titreyür

geh yüzin yırtıp ķarartıp geh ķızarıp sarġayıp
geh ķaçıp pinhān bolup hem māh-ı tābān titreyür

defʿ itip bolmas ölümni māl birip leşker yıġıp
bu sebebdin vehm itip ḫan belki sulṭān titreyür

köñglüne tüşgendin ötrü merg vehmi nā–gehān
zelzele iylep besī kūh u beyāban titreyür

ey şerīfī müstaʿid bolmaķ kerek ölmes burun
yoķsa dimekdin ne sūd īn titreyür ān titreyür

küffār bu ḥādiṡe-i gerdūndın ḫoş–hāl bolup bu vāķıʿa-ı dünyā-yı dūndın sevinüp ol kāfir-i bī-dīn ve ol müşrīk-i bā-kibr ü kīn ve ol müfsīd-i rūzgār ve müfettin-i felek-i zernigār ve ṡānī-i iṡneyn-i şeyāṭīn ve pişvā-yı leşker-i melāʿīn iban-ı bī-imān firʿavn-ṣıfat ve nemrūḍ-hey'et birle özi başlap leşker-i enbūh-ı girān-seng-i bisyār ve ʿasker-i mekrūh bā-top u tüfeng-i bī-şümār taḫmīnen sekiz yüz miñ leşker birle الذين يقطعون ما أمر الله به ان يوصل ويفسدون فى الارض اولئك هم الخاسرون dürler kilip belde-i maḥrūsa-i ķazan şehriniñ gerdā-girdini iḥāṭa iylep muḥāṣara ķılıp ķondılar

لشکر کفار ازمورو ملخ کم نیستند
نسل یأجوج اند وآدم نیستند

ġazel:

ʿaceb bir cā-yı ʿişretdür cihānda bu ḳazan şehri
munın͡g tig bolmaġay ʿālemde bir dārü'l-amān şehri

ḳazan tig şehri maʿmūrī tapulmas dünyāda hergīz
ḳazandır aş içedürler ni çaḳlı bu cihān şehri

bu bir mülkī irür ḳalmış eben ʿan-ced ḫanlardın
irür bu yir hemīşe dünyāda ḫan ibni ḫan şehri

yirin yurtun satıp birmes atasının͡g yasaḳını
niçük kilgey uşol melʿūn imesdür bu iban şehri

(62a) şerīfī kitme bu yirdin ġuzāt ümmīdi ger bolsa
bu kündin son͡g digeyler kim budur ṣāḥib–*ḳazan* şehri

bir dervāzede bu memleketnin͡g sütūnı bu ḫalāyıḳının͡g reh–nümūnı merḥūm polad biknin͡g oġlı mamay bik birle nūr ʿalī mīrzā زید قدر هما merdān-ı ceng-āzmāyī ve merd-efgen ü civānān dārā ve iskender–şikenlerni yıġıp ḳaşıda alıp turur irdi

şiʿr:

mübārizler turur ṣaf ṣaf ḳaşıda
ḳoyuban tāc-ı nuṣretni başıda
irür meydan ara her biri bir şīr
ururlar her zamān düşmenġa şimşīr

taḳı ḫan mürçelideki dervāzede bahādırlıḳ meydānının͡g ṣaf-deri dilāverlik pīşesinin͡g ġażanferi ḳozıçaḳ oġlan زیدّ اقتداره

şiʿr:

körse küffār ile her kim ḥarb-ı ḍarb eyyāmıda
dāimā islām şimşīrin ḳolıda üstüvār
dimegey ol kişi hergīz ʿömride bir kez taḳı

لافتى الاعلى لاسيف الا ذوا لفقار

ol hem bulsa civānān-ı hüner–pīşe ve dilāverān-ı ṣavāb–endīşlerni ḳaşıda alıp turur irdi

taḳı bir dervāzede dilāverler ehlinin͡g serveri bahādırlıḳ maʿreke-sinin͡g iskenderi aḳ muḥammed oġlan زید عمره

beyt:

irür bezm içre cem rezm içre rüstem
bu yirdin bolmasun hīç sāyesi kem

şiʿr :

ای زنك گردن فرسش چرخ نیل رنك
خورشید مهرگه بود درمیان زنك

hei kım oḳ atsa leşker-i küffār yüzige
dimesin anı oḳ tiyü kim irür tüfeng

taḳı bir dervāzede nesl-i seyyidü'l-mürselīn ḳuṭbü'l-aḳṭāb seyyid ata nebīresi merḥūm ve maġfūr seyyidnin͡g oġlı ḳul muḥammed seyyid دام فضله başlap civānān-ı dervîş–şiʿār ve ṣūfīyān-ı riyāzet–āsārlarını yıġıp āyet-i kerīme قل اننی هدانی ربی الی صراط مستقیم دیناً قیماً ملة ابراهیم حنیفا mefhūmıdın ferah-nāk ve āyet-i şerīfe ان الدین عندالله الا سلام (62b) maʿnāsı birle neş'e-nāk bolup ḥaḳ sübḥānehu ve taʿālā dergāhıġa sıġınıp ḥażret-i risālet–penāhī rūḥı başlıġ cemiʿ-i enbiyā ve rüsül ervāḥlarıdın istiġāsę ḳılıp babası seyyid ata قدس سره rūḥıdın hem اذا تحیر تم فی الامور فاستعینوا من اهل القبور muḳteżasınça meded ve muʿāvenet istep ġuzāt atıġa atlanıp ceng esbābını müheyyā ḳılıp küffār sarı yüzlenip ḥāżır ve nāẓır bolup turur irdi taḳı bir dervāzede dārā-rāyet ve iskender-dirāyet rüstemmisāl ve behrām-imtisāl barbolsun atalıḳ

şiʿr :

ilahī dünyāda ol bar bolsun
hemīşe fetḥ-i nuṣret yār bolsun
bahādırlıḳ da hem bolsa kemi yok
bu kün tapsa şehādet hem ġamı yok

öz tevābiʿ ve levāḥıḳları birle turur irdi
taḳı bir dervāzede şehr bilgi bulġar vilāyetinin͡g ḥākimi

قره عبون السلاطین درة صدف العز و التمکین مدیر
امور الممالك السلطانیه مفتح ابواب الخانیه سلالة الامرا

baybars bik زید قاره nin͡g bahādırlıḳ ġayreti ḥareketke kelip dilāverlik yüreki teprenip her zamān dir irdi kim

ḳıṭʿa :

من نه آن باشم که روز حنك بینی پشت من
ان منم کاندر میان خاك وخون بینی سری

هرکه جنك آرد بخون خویش بازی میکند
زوز میدان آنکه بگریزد بخون لشکری

baʿzı dilāverān-ı nām-dār ve bahādırān-ı kāmkār narıḫı bik ve ay keldi bik ve aḳ matay bik ve cemaʿa-i ḥācīler نصرهم الله her yirde küffār-ı tebeh-kār hücūm ḳılsalar ol yirge özlerin yitkürüp cān ve dil birle meded ve muʿāvenet birip küffār-ı siyeh-kār birle muḥārebe ve muḳātele ḳılıp kāfirlerni yıkıp süngülerin sındırıp ġāzīliḳ (63a) teşrīfātı birle müşerref irdiler el-ḳıṣṣa iki leşker biri birige muḥārebe ve mücādele ve muḳāteleġa ḳarşu turdılar

meṣnevī :

درون صِف دران صف بر کشید ند
زماهی تابمه لشکر کشیدند

سپاه کوه پیکر فوج بر فوج
چنان درروی دریا موج بر موج

سراسر با سنانها زره رستم
زسر تاپای در آهن شده کم

کرفته هر طرف شیران جنکی
کمان چاچی و تیر خذنکی

ber-sebīl-i tevātür ṣābit ve muḥaḳḳaḳ bolup irdi kim küffārnıng leşkeride on bir otluġ top bar irdi bir yaḫşı topçı hem ḳaçıp kelip iken irdi ol toplarnıng her bir otluġ yadresi taḫmīnen ḳazan taşıġa batman bar uluġlıġı at tobrası çaḳlı irdi ol yadre içide envāʿ-ı tılsımāt ve ecnās-ı taṣarrufātlar ḳılıp irdiler kim ʿaḳl-ı eflaṭun ḥayrān ḳalup fehm-i aristo müteḥayyir ve ser-gerdān bolġay irdi ol yadreler tışıdın temürler birle ḳurşap yezler birle toḳup içide neft-i sepīd ḳoyup kükürdler salıp kiçgine tüfekçeler rast ḳılıp içinde tört beş ḳurġaşındın yadreler salıp mażbūt ve merbūṭ ve muḥkem ve müstaḥkem ḳılıp ḳaranġġu kiçelerde kim atar irdiler digey irdingiz kim كصيبت من السما فيه ظلمات و رعد و برق tiyü taḳı ol otluġ yadrelerdin kiçelerde salıp çıḳġan hevādaġı uçḳunlarnı ḫayāl ḳılġay irdingiz kim köklerdeki kevākib-i ṣābitāt ve seyyārātlarnı barçasını yirge tüşti tiyü

ol otluġ yadreler kiçeler şehr içide her yirge kim tüşer irdi hīç kim irseniñ ʿarṣası yoḳ irdi kim anıñ yavıġına barup söndürgey

(63b) *beyt :*

gerçi her otnı kilip söndürse bolġay su ḳuyup
boylalıġ otnı ki hem su birle bolmas söndürüp

ammā baʿzı civānān-ı bā-cür'et ve dilāverān-ı bā-himmet المرء يطير بهمته digen tig özlerin ol otġa semender tigin salıp be-istiġānet-i melik-i müteʿāl ve istişāret-i ʿaḳl-ı faʿāl birle ol ivni andaġ söndürür irdiler kim āsār ve ʿalāmetleri ḳalmas irdi

şiʿr :

suġa balıḳ otġa semender kerek
iş künide merd-i dilāver kerek

ir kişige himmet eger bolsa yar
ʿaḳıbetü'l-emr murādın tapar

ṭaḳı dört biş hevāyī topları hem bar irdi her bir yadre taşı birkūh-pāre'i irdi her vaḳıt kim ol toplar atılur irdi ol yadre taşı ḳuvve-i ḳasriyye-i muḥarrike birle ḳuş tigin uçup كالطير يطير بجناحه hevāġa kim çıkar irdi وترى الجبال تحسبها جامدة و هى تمرمر السحاب dāire-i eflākde bir noḳta tigin bolup hevāda yaʿnī cevvü's-semāda yörüp ḳuvve-i ḳasriyyesi tükengen soñra meyl-i tabīʿīsi birle töben iner irdi bād-ı ṣarṣardın tündraḳ ḳażā ve ḳader oḳıdın tizraḳ inip

şiʿr :

قضا چون زگردون فرو هیشت پر
هما زیر کان کور کشتند وکر

her yirge tüşse و یر سل الصواعق فیصیب بهامن یشاء manṭūḳasınça ol yirni buzup yıḳıp heft ṭabaḳa-i zemīndin öter irdi

şiʿr :

زبالا چو سنکی بزیر آمدی
زکا و زمین بانك شیر آمدی

beyt :

کویا آتی سمّاك و ایندی تافرق سملك
mümkün irmesdür bu işniñ miñgde bir vaṣfın dimek

vesā'ir ḍarb-zenlerge ve tüfenglerge ḥisāb sen yoḳ irdi bu toplarnıñ sāʿiḳa-i āsmānīniñ (220) lehm-nāk āvāzlarıġa ḫalāyıḳ vehm-nāk bolup (64a) وترى الناس صكارى وما هم بسكارى و لكن عذاب الله لشديد birbirini tanımas tig bolur irdiler لكل امرء منهم شان يغنيه bizler ḥayrān ve müteḥayyir bolur irdük kim ḥaḳ sübḥānehu ve taʿālā bu kāfir-i bī-dīn ve müşrīk-i bā-kibr ü kīnge bu esās debdebe ve bu leşker ve ʿasker bu ḥaşmet ve saltanat birip bende-nuvāzlıḳ ḳılġan ne

şiʿr :

سبحان من تحير فى ذاته سواه
فهم خرد بكنه كمالش نبوده راه

şiʿr :

اى كريمى كه از خزانهٔ غيب / گبر و ترسا وظيفه خودداری
دوستا نرا كجا كنى محروم / توكه بادشمنان نظر داری

el-ḳıṣṣa iki lesker ġarḳ-ı āhenīn bolup birbirige ḳarşu turup muḥārebe ve mücādelege meşġūl boldılar

beyt :

ميان دو ديوار آهن بنا
يكى كوچه آموز شهرفنا

şiʿr :

درآمد دو لشكر بجنبش چوكوه
كزان جنبش آمد جهان راستوه
زغريده نالهٔ كرناى
در افتاد و تب لرزه بردست و پاى

on kün andaġ uruşlar boldı kim gūyiyā ḥaşr ü neşr irdi

mısrʿāʿ :

ān tigin ġavġā irdi gūyiyā maḥşer

چكاچاك خنجر بكردون رسيد
زشر قزان خون بجيحون رسيد

بحمد الله والمنة وعلى نبيه . الصلوة والتحيه توفيق آلهى و نأييدتا ٭تناهى همطريق و عناية رب العالمين ḳarīn ve melā'ik nāṣır u muʿīn bolup āyet-i kerīme'i وهو يعلم اينما كنتم ṣadā-yı rūḥ-efzāsı müslimānlarnıñ mesāmiʿleriġa yetişip āyet-i kerīme ان ينصركم الله فلا غالب لكم muḳteżasınça ولقد نصركم الله في مواطن كثيره maʿnāsı ṣūret-pezīr bolundı küffār-ı bed-kīş u ḫaṭā-endīşlerni andaġ ḳırdılar kim āṣār ve ʿalāmetleri ṣāḥife-i rūzgārdın maḥkūk ve mefkūk boldı فقطع دابر القوم الذين ظلموا و الحمد لله رب العالمين ḳalʿanıñ iki yazısında küffār-ı siyeh-kār andaġ ölüp tuʿme-i segān ve loḳma-i gürg ü ḫırsān bolup yatur irdiler kim (64b) ayaḳ basarġa bir çola yir tapulmas irdi فتر القدم فيها صرعى كانهم اعجاز نخل خويه فهل ترى لهم من باقيا

şiʿr :

فتاده درآن بهن دشت درشت
سرنا ترا شيده چون خار بپشت

el-ḳıṣṣa munuñ tig uruşlar on altı şebāne rūz-ı muttaṣıl lā-yenḳaṭiʿ boldı on bişinçi kün leşker-i tebeh-kār maḫzūl ve maʿẕūl ve merdūd ve maḳhūr bolup ḳayıttı الحمد لله الذى نصر عبده واعز جنده هزم والا خزاب وحده

beyt :

بحت و دولت بكاردانى نيست
جز بتآ ييد آسانى نيست

ḳıṭʿa :

saḳlasa her kimni düşmenden ḫudā-yı lem-yezel
ḥācet irmesdür añga kiymek zırıh ʿālī ḥiṣār

ṣaḳlamas bolsa taḳı yoḳ bu ikevdin menfaʿat
saḳlasa mümkün imes bir ḳılnı kesmek ẕü'l-feḳār

recā vü kerem erbāb-ı taḥḳīḳlerdin ve ümmīd-i elṭāf eṣḥāb-ı tevfīḳlerdin ol tur kim her maḥal bu ẓafer-nāme bu ṣāḥib-devletlerniñ manẓūr-ı naẓarları bolunsa bu faḳīr kim muʿterifdür ʿacz ü ḳuṣūrı muttaṣıf ve munsifdür günāh ve ʿiṣyānı birle anıñ murādıġa fātiḥa bā-iḫlās diriġ ḳılmaġaylar رحمه الله عبدآقال آمينا وقعت هذه الواقعه فى شهر محرم الحرام سنه سبع و خمسين و تسعمايه منشى هذا الانشا الغرا و مسود هذه الصحيفة البيضاء افقر العباد شريف حاجى ترخانى

IV. METNİN TERCÜMESİ

KAZAN VİLAYETİ ZAFER-NÂME'Sİ

Basiret sahiplerinin saf, doğru iç yüzlerine ve itibar sahiplerinin temiz doğru fikirlerine, dünyayı aydınlatan güneş gibi açık, aydın, aşikâr ve delillerle sabittir ki; Bulgar Vilayeti, yedi iklimde yedinci iklimdir. Aya mensuptur yani ayın himayesindedir. Ve dahi matematik kitaplarında da zikredildiği üzere, bu Bulgar Vilayeti kuzey kutbuna son derece yakın olmasından dolayı, mayıs ayının sonları ve haziran ayının başlarında beş vakit namazdan birisinin yani yatsı namazının vakti bulunmaz. Zira şafak, iki imamın huzurunda kızıllıktan ibarettir. "El-Kenz", "El-Vafi" ve "El-Kafi" kitaplarında da zikredildiği üzere, onun (şafağın) kaybolmasından biraz önce bu bildirilen vakitlerde, sabah namazı vakti, yani hakiki sabah ortaya çıkar. Bu sebepten bu kavime yatsı namazı vacib değildir.

Ve dahi Bulgar Vilayeti'nin paytahtı, güzel ve hoş belde darülislamın büyük şehirlerinden hamiyyet sahibi Kazan, zamanın hadiselerinden ve İslam vilayetlerinden uzak düşüp sınırları kafirlerin devletine bitişiktir.

Mısra: Kimse kötü ile aynı yerde olmasın

Hiçbir taraftan ona medet ve yardım ulaşmaz, ancak Alemlerin Rabbi'nin inayeti yakın ve melekler yardımcı olabilir. Devrin icabına göre, ülkenin bolluğu ve ferahlığı halkın rahatlığı ve asayişi için barışı temin yolunda dost görünerek (iki devlet) arasında elçi ve devlet adamları (boyla) hareket edip karşılıklı gelip giderlerdi.

Şiir:

Dünyanın rahatlığı şu iki sözün tefsirindedir
Dostlarla doğruluk, düşmanlarla da müdara etmek

Kılıç ve kalem sahibi, kerem ve cömertliğin kaynağı, Allah'ın rahmetine kavuşmuş, yarlıganmış Ebul-Gazi Safa Giray Bahadır Han, ikinci kez Kazan Vilayeti'ne padişah olduğunda, kafirlerle dünyada dininin, ahirette evinin başkalığından "İyiler muhakkak cennette, kötüler ise cehennemdedir" (Kur'an, LXXXIL, 14) Ayet-i Kerime, "Bütün müşriklere karşı savaşın" (Kur'an, IX, 36) emrine memur olup "Ve Allah yolunda canlarıyla, mallarıyla savaşırlar" (Kur'an. IX, 20) ayetine uygun olarak bu Hz. Peygamber'e ait "Savaşta iki

güzel şeyden biri ya zafer ve ganimet ya da şehadet ve cennetdir" hadisinin mazmunından gönlü hoş,

Beyt:

Gaziler ehline alemde böyle bir güzellik var
Zafer bulsa ganimet, eğer şehadet bulsa cennet var

Ve Hz. Muhammed Mustafa'ya ait "Allah yolunda bir ok atan isabet ettirmiş sayılır, kendisine ok veren de atan kişi gibi sevapta birdir" bu haberin mazmunından neşeli olup;

Kıta:

Kim ki bir ok atsa müşrikler yüzüne din için
Sanki Hak yolunda bir köle azat edecek

Her kim ki gaza ümidiyle bir ok atsa
Veya kılıç yapsa bu sevapta birbirine denktir.

Ve de bu Hz. Peygamber'in "Bir gün ve gecelik sınırda cephede düşmanı kollamak, bir aylık oruçtan hayırlıdır" hadisinin manasını mülahaza edip,

Kıta:

Bir gece ve gündüz gaza ümidiyle at bağlamak
Bir ay tutulan oruç ve gece yapılan ibadetten iyidir

Eğer rızkı ve sevabı olsa, bu kabrinde dikeceğidir
Eğer olmazsa Deccal'ın fitnesinden emniyette olacağı şeydir

Allah Ta'alâ hazretlerinden güzel mükâfat ve bol sevap ümit edip, düşmanlık binasının temellerini atıp, aradaki dostluk birliğinin ipini kesip, muhalefet kapılarını açıp, haberleşme kapısını kapalı kılıp "Zalimlerden intikam almazsam, ben zalim olurum" diyerek gaza ve cihat atlarına anlanıp, kafir öldüren, parlak muharebe kılıcını mübarek beline bağlayıp,

Şiir:

Onun kılıcı denizinin cevherindeki su kuşlarının
Her biri savaş günü yüz timsah avlar

"Mallarınızla, canlarınızla savaşın Allah yolunda" *(Kur'an, IX,* 41) dizginini eline alıp ayağını gayret ve istek üzengisine sokup "Allah yolunda savaşanları oturanlara üstün kıldı" *(Kur'an, IV,* 95) derecesinden ümitli olup "Asla ölü sanma Allah yolunda öldürülenleri! Bilakis

Rablerinin nezdinde diridirler" *(Ku'ran, III,* 169) Ayetinin kutlu mazmunından çok çeşitli sevinçler ve binbir türlü kerem ve huzur el verip "Verirsin mülkü dilediğine, dilediğinden de çekip alırsın onu" *(Kur'an. III.* 26) meydanında" Allah dilediğini yardımıyla kuvvetlendirir" *(Kur'an, III,* 13), ilmini yükseltip ayet-i kerime "Nice az bir topluluk Allah'ın izniyle üstün gelmiştir" *(Kur'*an, II, 249) diyerek İslamın saadetli askerlerini alıp fena dine mensup ve sapık düşünceli kâfirlerdir ki" Onlar açık bir sapkınlık içindediler" *(Kur'an, XXXIX.*, 22) onlar üzerine yürüyüp, onları katl edip, vurup sayısız esirler ve hesapsız ganimetler getirirlerdi.

Çok uzun bir zaman bu şekilde gelip geçti. Tesadüfen kaza ve kader tellalının "Nerede olursanız olun, ölüm size gelip yetişecektir, muhkem kaleler içinde olsanız bile" *(Kur'an, IV.*, 78) diyen nidası Han hazretlerinin kutlu kulaklarına ulaşıp "De ki: ölümden kaçsanız bile o mutlak size ulaşacaktır" *(Kur'an, LXII,* 8) sesini işitip, Han hazretleri hemen razı olma boynunu kaza eline sunup Tanrı'dan merhamet ve bağışlama ümit edip, "Bizim bütün varlığımız Allah'ındır, sonunda da O'na döneceğiz" *(Kur'an, II,* 156) diyerek "Sonları geldiğinde ne bir an erteleyebilir ne de öne alabilirler "*Kur'an, VII,* 34) ayetine uygun olarak yaşam halinden, canlılık kazanma ümidi temennisinden vazgeçip "Herks ölümü tadacaktır" *(Kur'an III,* 185) şerbetini "Yeryüzünde ne varsa her şey fani" *(Kur'an, LV,* 26) meclisinde "Rableri onları içirdi" *(Kur'an, EVI,* 21) sakisi elinden içip gurur evinden sevinç sarayına göç ettiğinde (öldüğünde) "Bu o aziz ve her şeyi bilenin takdiridir." *(Kur'an, VI,* 96)

Gazel:

Ah yazık ki ölümden tendeki can titrer
Candan ayrılmak beladır diye bedenler titrer

Bu ölümdür can yükünü gamlı ve tasalı yapan
Bu ölümün korkusundan ölümsüzlük suyunun çeşmesi titrer

Yeryüzündeki ölümün darbesinden insanlar arasında
Gökteki yıldızlar ve parlayan güneş titrer

Gah yüzünü yırtıp karartıp gah kızarıp, sararıp
Gah kaçıp gizlenip parlak ay bile titrer

Ölümü mal verip, asker toplayıp ortadan kaldırmak olmaz
Bu sebepten vehm edip han belki sultan titrer

Gönlüne ansızın ölüm korkusu düştüğünden dolayı
Deprem eyleyip birçok dağ ve kır titrer

Ey Şerifi ölmezden önce buna hazırlıklı olmak gerek
yoksa burada da orada da titrer demekten ne fayda!

Kâfirler feleğin bu olayından memnun olup ve bu alçak dünyanın vakıasından dolayı sevinip o dinsiz kâfir ve o kibirli ve kindar müşrik ve o zamanın bozguncusu ve altınla işlenmiş dünyanın fitnecisi, iki şeytandan biri ve melun askerlerin önderi, imansız İvan, firavun sureti ve nemrut görünüşü ile kendi başta olmak üzere çok sayıda vakur, kalabalık ordu ve iğrenç asker, top ve tüfekle tahminen sekiz yüz bin asker ile "Allah'ın bağlamasını emrettiğini kesenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar işte onlar zarar edenlerdir" *(Kur'an, XIII,* 25) derler. Gelip büyük Kazan şehrinin etrafını sarıp, kuşatıp yerleştiler.

Düşman ordusu karınca ve çekirge sürüsünden daha az değildi Bunlar Yecüc nesliydi, insan değildiler.

Gazel:

Hayret! Cihanda bir eğlence yeridir bu Kazan şehri
Alemde bunun gibi sığınılacak bir şehir olmaz

Dünyada Kazan gibi bayındır bir şehir asla bulunmaz
Kazan'dan aş yiyip içerler bu ne kadar cihan şehri!

Ecdad hanlardan kalmış bizim mülktür
Bu yer daima dünyada han oğlu han şehridir

Yerini yurdunu satıp atasının yasak'ını vermez
Bu melun buraya nasıl gelmiş, burası İvan'ın şehri değildir

Şerifi şayet gaza ümidi varsa bu yerden gitme
Bugünden sonra desinler ki budur Kazan şehrinin sahibi

Bir kale kapısında, bu memlketin sütunu ve bu insanların yol göstericisi, merhum Polat Bey'in oğlu Mamay Bey ile Nur Ali Mirza– Onların değerleri artsın–harpte tecrübe sahibi, yiğitleri yıkan, Dara ve İskender gibilerini kıran gençleri toplayıp yanlarına alırlardı.

Şiir:

Üstünlük tacını başlarına koyarak
Savaşçılar saf saf yan yan dururlar

Her biri meydanda bir arslandır
Her zaman düşmana kılıç vururlar

Ve Han Mürçeli'deki kale kapısında bahadırlık meydanının saf yaranı yiğitlik sanatının arslanı Kozçak Oğlan–Allah iktidarını artırsın–

Şiir :

Her kim düşman ile savaş zamanında
Daima İslam kılıcını elinde sağlam görse

O kişi ömründe bir kez dahi
"Erlerin eri ancak Ali'dir, kılıçların en keskini
Zülfekar'dır.

O hüner sahibi gençleri ve dürüst yiğitleri bulduğunda da yanına alırdı. Ve diğer bir kale kapısında yiğitler zümresinin başı bahadırlık meydanının İskender'i Ak Muhammed Oğlan –ömrü artsın–

Beyit :

Mecliste İskender savaşta Rüstem'dir
Bu yerden onun gölgesi hiç eksik olmasın

Şiir :

Ey onun atının boynunun mavi renkli çıngırağı
Çıngırağın ortasındaki zil bazen güneşe benzer

Her kim kafirlerin askerlerinin yüzüne ok atsa
ona ok demesinler ki o tüfektir

Ve başka bir kale kapısında Peygamber Efendimizin soyundan Kutbü'l-aktab Seyid Ata'nın torunu merhum Seyyid'in oğlu Kul Muhammed Seyyid–Fazileti devam etsin–başta olmak üzere derviş işaretli gençleri ve riyazetli sofuları toplayıp "De ki: Rabbim beni şüphesiz dosdoğru bir yola iletti, gerçek olan ve daima ayakta duran bir dine İbrahim'in tertemiz dinine" *(Kur'an, VI,* 161) Ayet-i Kerime'sinin methumundan gönlü hoş ve "Allah katında din islamdır" *(Kur'an, III,* 19) Ayet-i Şerifenin manası ile neşeli olup Hak Sübhanehu ve Ta'ala dergahına sığınıp Hz. Muhammed'in ruhı önderliğinde, bütün peygamber ve enbiyaların ruhlarından yardım isteyip, babası Seyyid Ata–Allah Onun sırlarını takdis etsin–ruhundan ve "Her hangi bir işte ne yapacağınızı bilemediğiniz zaman mezardakilerden yardım isteyin" ne uygun olarak yardım isteyip, gaza atına atlanıp savaş gereklerini hazır edip, kâfirlere doğru yönelip hazır ve nazır olup dururlardı.

Ve başka bir kale kapısında Dara sancaklı ve İskender gibi dirayetli, Rüstem örneği ve Behram'a benzeyen Barbolsun Atalık

Şiir :

İlahi dünyada o var olsun
Daima (ona) üstün fetihler yar olsun

Bahadırlık da olsa eksiği yok
Bugün şehadet bulsa gamı yok

Kendi hizmetinde olanlarla birlikte dururdu.

Ve başka bir kale kapısında, şehir beyi, Bulgar Vilayeti'nin hakimi, "sultanların gözdesi şeref ve kudret sedefinin incisi, sultanın ülkelerinin işlerinin yöneticisi, han hazinelerinin kapılarının açanı, emirler soyundan gelen" Baybars Bey'in–kuvvetleri artsın–bahadırlık gayreti harekete gelerek, yiğitlik yüreği atarak her zaman derdi ki:

Kıta :

Ben o değilim ki savaş günü arkamı dönüp gideyim
Kan ve toprak içinde gördüğün o baş benimdir.

Herkes ki savaş çıkarıyor kendi kanıyla oynuyor
Savaş günü her kim ki kaçıyor bütün ordunun kanıyla oynuyor

Bazı ünlü yiğitler ve bahtiyar bahadırlar da Narıhı Bey, Ay Keldi Bey ve Ak Matay Bey ve hacılar cemaati–Allah onlara yardım etsin–her ne yere mahveden kâfirler hücum etse, o yere kendilerini yetiştirip canı gönülden yardım edip günahkâr kâfirlerle harbedip vuruşup, kâfirleri yıkıp, süngülerini kırıp gazilik şereflendirmeleri ile müşerref idiler.

Kısaca iki ordu birbiriyle harp ve mücadele etmek, vuruşmak için birbirlerine karşı durdular.

Mesnevi :

Saf tutanlar içinde saf tuttular
Balıktan aya (yerden göğe) kadar ordu çektiler

Dağ peykerli ordu grup grup
Güya deniz dalgaları gibi

Baştan ayağa Rüstem zırhlı ve ve süngülü
Baştan ayağa demir içinde kaybolmuş

Her tarafı savaşçı arslanlar tutmuş
Çaçı yayları ve oklarıyla

Söylenti yolu üzre sabit ve tespit edilmiş ve doğrulanmıştı ki, kâfirlerin ordusunda on bir ateşli top var idi. Bir iyi toçu da kaçıp gelmiş idi. O topların her bir ateşli güllesi tahminen Kazan tartısında bir batman vardı. Büyüklüğü at torbası kadardı. O gülle içinde çeşit çeşit tılsımlar ve çok çeşitli şeyler kullanmışlardı idi ki Eflatun'un aklı hayran kalıp, Aristo'nun anlayışı şaşkın ve sersem olacakti. O gülleler dışardan demir ile kuşatılıp, bakır ile dövülüp içine beyaz neft koyup ve kükürtler bırakıp küçücük tüfekçeleri uygun hale getirip, içine dört beş kurşundan gülle bırakıp bitiştirip sağlamlaştırarak, karanlık geceler de bile atarlardı, derdiniz ki "Karanlıklar, yıldırımlar ve şimşeklerle dolu olarak gökten boşanan yağmura tutulmuş" *(Kur'an, II,* 19) diyerek.

Ve o ateşli güllelerden gecelerde, bırakıp çıkan havadaki kıvılcımları, göklerdeki yıldızların ve gezegenlerin hepsini yere düştü diye hayal ederdiniz.

O ateşli gülleler geceleri şehir içinde her yere düşerdi Hiç kimsenin onun yakınına varıp söndürecek arsası yok idi.

Beyit:

Gerçi her ateşi gelip su dökerek söndürmek mümkündür
Böyle bir ateşi ise su ile dahi söndürmek olmaz

Fakat bazı cüretli gençler ve gayretli yiğitler "İnsan kendi gayretiyle uçar " dendiği gibi kendilerini o ateşe semender gibi atıp, Yüce Melik'in yardımıyla ve çalışkan aklın fikirleşmesiyle o evi öyle söndürürlerdi ki izleri ve alametleri kalmaz idi.

Şiir:

Suya balık ateşe semender gerek
İş gününde yiğit kişi gerek

Er kişiye himmet eğer yardımcı olursa
Sonunda muradını bulur

Daha dört beş havai topları da vardı. Her bir gülle taşı bir dağ parçası idi. Her ne vakit o toplar atıldıklarında o gülle taşı harekete geçirici itme gücü ile kuş gibi uçup "Kuş kanadıyla uçar" havaya çıkardı. "Sen dağları görüyor ve onları hareketsiz sanıyorsun, halbuki onlar bulutlar gibi geçiyorlar" *(Kur'an, XXVIII,* 88) Gökler dairesinde bir nokta gibi olup havada yani göğün boşluğunda yürüyüp itme gücü tükendikten sonra tabii meyli ile aşağı inerdi. şiddetli rüzgârdan daha sert, kaza ve kader okundan daha süratli aşağı inip,

Şiir :

Felekten kaza musibeti indiğinde
Bütün alimler kör ve sağır olur

Her ne yere düşse "Allah, yıldırımlar gönderir ve dilediklerini başına çarpar" *(Kur'an, XIII,* 13) sözündeki gibi o yeri bozup, yıkıp yerin yedi katından geçerdi.

Şiir :

Yukarıdan bir taş aşağıya düştü
Dağ ve zeminden arslan sesi geldi

Beyit :

Sanki sümmek attı ve semek balığının başına düştü
Bu işin binde bir vasfını demek mümkün değildir.

Diğer kale dövenler ve tüfekler için hesap sayı yok idi. Bu topların, gökyüzünden gelen şiddetli sesleri bile bastıran seslerinden insanlar korkup "Sarhoş olmadıkları halde onları sarhoş görürsün. Allah'ın azabı çok şiddetlidir" *(Kur'an, XXII,* 2) birbirlerini tanımaz gibi olurlardı" İşte o gün yalnız kendi derdiyle meşgul olacak" "*(Kur'an, LXIX,* 37) (bunun karşısında) bizler hayran olurduk ki Hak Sübhanehu ve Ta'ala bu dinsiz kâfir ve kibirli, kindar müşrike bu mahiyette gösteriş ve bu ordu ve askeri, bu haşmeti ve saltanatı verip kölesini iltifatlandırmış mı ne!..

Şiir :

Kendisi hakkında kendisinden başkasının hayrete
düştüğü Allah'ı tenzih ederim
Allah'ın kemaline akıl ve bilgi erişemez

Şiir :

Ey Tanrım, öyle bir kerimsin ki gayb hazinesinden
ateşperest ve Hıristiyan nasiplenmekteyken
Ey Tanrım dostlarını rahmet yağmurundan ve
nimetlerinden mahrum eder misin?

Sözün kısası iki ordu demire batmış (silahlanmış) bir şekilde birbirlerine karşı durup muharebe ve mücadeleye meşgul oldular.

Beyit :

Demir gibi sağlam iki duvarın arası
Tıpkı yokluk şehrinin bir sokağı gibi bil (tanı)

Şiir:

İki ordu harekete geçti
Bu cünbüşten dünya inlemeye başladı

Kernay'ın gürültü ve nalesinden
El ve ayağa titreme düştü

On gün bu şekilde vuruşmalar oldu ki sanki haşrineşr idi.

Mısra:

Öyle bir savaş idi, sanki mahşer
Hançer sesleri dünyayı kapladı
Kazan şehrinde kan ceyhun gibi aktı

Allah'ın yardımı ve ihsanı ve Peygambere övgü ve selam olsun. Allah'ın yardımı, alemleri yaratan Tanrı'nın inayeti yakın ve melekler yardımcı olup ve Ayet-i Kerime "Nerede olursanız olun, O sizi bilir" *(Kur'an, III,* 160) ömür artıran sesi müslümanların kulaklarına ulaşıp ve "Allah size yardım ederse artık kimse sizi yenemez" *(Kur'an, IX,* 25) Ayet-i Kerimenin manası hasıl olundu. Fena dine mensup ve sapık düşünceli kâfirleri öyle kırdılar ki onların izleri ve alametleri zaman sayfasından sökülüp atıldı. "Böylece o zulmedip duran milletin kökü kesildi, hamd alemlerin Rabbinedir ancak" *(Kura'an, VI,* 45) Kalenin iki ovasında günahkâr kâfir bu şekilde ölüp, köpeklere rızk, kurt ve sırtlanlara lokma olup yatarlardı. Ayak basmaya bir adım yer bulunmazdı.

Şiir:

Arkasına odun yüklenmiş gibi traş olmamış
İnsan başları o geniş ve engin meydanda yatıyordu

Sözün kısası bunun gibi vuruşmalar, on altı gece durmadan aralıksız oldu. On beşinci gün mahvedici kâfir, perişan, azledilmiş, kovulmuş ve bozguna uğratılmış bir şekilde geri döndü. "Kuluna yardım eden, ordusunu aziz kılan ve düşmanları da bozguna uğratan Allah'a hamd olsun"

Beyit:

Devlet ve baht iş bilmekten değildir
O ilahi yardımdan başka bir şey değildir

Kıta:

Eğer baki Allah birini düşmandan korursa
Ona zırh giymek ve yüksek bir kale gerekmez

Eğer korumaz olsa bu ikisinden dahi fayda yoktur
Eğer korursa Zülfekar'ın bir kılı dahi kesmesi
mümkün değildir

Tahkik sahiplerinden rica ve kerem, tevfik sahiplerinden iyilikler ümidi odur ki, her yerde bu "*Zafer–Nâme*" bu devletlilerin bakışlarına nail olunsa, bu fakir (Şerifi) kendi noksan ve kabahatlerini kabul edip itiraf edendir. Aczi ve kusuru kendisindedir ve Hakk'a riayet eder, günahı ve isyanı ile onun muradına samimiyetle bir Fatiha'yı esirgemesinler.

Bu olay 957 senesinin Muharrem ayında meydana gelmiştir. Bu değerli yazının sahibi ve bu beyaz sayfanın karalayıcısı kulların en fakiri Şerif Hacı Tarhani.

V. NOTLAR

60a 5 *evāhir-i cevzā* "ikizler burcunun sonları", *cevzā* astronomide ikizler burcudur. Gökyüzünün kuzey yarım küresinde yer alan iki tane parlak yıldızlı burçtur. Güneş mayıs ayında bu burca girer. Bkz. Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lugat, İst. 1985, sh. 155c; *M.Z. Pakalın*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1946, sh. 284–285.

60a 5 *evā'il-i seratān* "yengeç burcunun başları", *seretān*, cevza ile esed burçları arasında ve doksanıncı derecede bulunan burcun adıdır. Güneş bu burca 8 / 21 haziranda girer, 8 / 21 temmuzda çıkar. Bkz. *M.Z. Pakalın*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1946, sh. 183.

60a 5 *birisininġ* < *bir* + *i* + *si* + *ning*, burada *bir* kelimesi, üstüste gelen iki teklik III. şahıs iyelik eki ile genişletilmiş ve belirsizlik zamiri işlevinde kalıplaşmaya uğramıştır. Bu tür iyelik eklerindeki kalıplaşma hadisesini diğer Türk lehçe ve şivelerinde de görmek mümkündür. Daha geniş bilgi için bkz. *Z. Korkmaz*, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ank. 1962, sh. 37–41.

60a 5, 10 *salat-ı ʿışā* "yatsı namazı", salat-ı ışanın, yani yatsı namazının vakti gece alaca karanlığın başlamasından, hakiki sabah alaca karanlığın başlamasına kadar olan zamandır. Bu vakitler arasında yatsı namazını kılmak caizdir. Ancak muhtelif saha ve günlerde güneşin durumu farklı olduğundan, namaz vakitlerinin tesbiti güç olur. Şerifi,

Zafer-nâme'de, Kazan'da yaz gecelerinde havanın aydınlığı devam ettiği için, buralarda yatsı namazının vaktinin tam bulunamadığını ve bu yüzden de kılınmasının vacip olmadığını söylüyor. Bkz. *Reşit R. Arat,* Makaleler, cilt I Ank. 1987 "Türklerde zaman ve vakit tesbiti" s. 165-175.

60a 15 *Boyla* "kumandan, devlet elçisi", metinde *ilçi boyla* şeklinde hendiadyoin olarak geçmektedir. *boyla* kelimesi Eski Türkçede, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtlarında, *tonyukuk boyla baga tarkan* şeklinde Tonyukuk'un ünvanı olarak, geçmektedir. Yine Suci yazıtının ikinci satırında, *boyla* kelimesi geçer. Bkz. *Talat Tekin,* Orhon Yazıtları, Ank. 1988, sh. 54, (G14): *H. Namık Orkun,* Eski Türk Yazıtları, Ank. 1987, sh. 102, Tonyukuk yazıtı, I, Batı, 6, sh. 156, Suci yazıtı, 2. str. Ayrıca Proto-Bulgar yazıtlarında da *boyla* kelimesi *boyla, bulya* ve *bule* biçiminde geçmektedir. Bkz. *Talat Tekin,* Tuna Bulgarları ve Dilleri, Ank., 1987, sh. 44-45. *S.E. Malov,* "Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti (Moskova-Leningrad, 1951) adlı eserinde *boyla* şeklinde okuduğu bu kelimeyi *N.P. Direnkova*'nın "Grammatika Oyrotskogo yazıka" (Moskva-Leningrad 1940), s. 228'de verdiği *elçi-bıyla, elçi-bayla* ibareleriyle karşılaştırmıştır. Semih Tezcan, bu kelimenin açıklamasını, *boyla*'nın en eski, "hayvanı yönetmek, istenen yöne götürmek için burnuna takılan çubuk" anlamına bağlı olarak, hayvanın burnuna takılan çubuk nasıl onu istenen yöne götürmeye yaramaktaysa, boyla sanı verilen kişi de göçebe boyların ve ordunun hareketlerini düzenlemekle görevlendirilmiş kişidir şeklinde yapılmıştır. S. Tezcan'ın bu kelimeyle ilgili açıklamaları ve üzerindeki tartışmalar için bkz. *Semih Tezcan,* "Eski Türkçe buyla ve baga sanları üzerine", TDAY Belleten 1977, s. 53-69; *O. Pritsak,* Die Bulgarische Fürstenliste und die sprache der Protobulgaren, Wiesnaden, 1955, s. 40, ED 385b; *T. Tekin,* Tuna Bulgarları ve Dilleri, Ank. 1987, s. 44-45; *A. Caferoğlu,* Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İst. 1968, s. 56

60a 15 *kiliş barış ḳıl-* "karşılıklı gelip gitmek", Aynı tabir Kırım hanlığı dönemine ait 1496 tarihli Mengli Girey Han Bitiğinde de *kiliş barış ḳıla almadıḳ* cümlesinde geçmektedir. Bkz. *A.N. Kurat,* Topkapı Müzesi Arşivinde Bulunan Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler, İst. 1940, s. 85, 9. str. Türkçede, anlamca birbirine yakın fiillerin özellikle masdar şekillerinin, anlamı pekiştirmek maksadıyla yanyana kullanılmasıyla oluşan şekiller mevcuttur. Örneğin kildi-kitti söyleş-, bar-kel kıl- vb. Bkz. *R.R. Arat,* Eski Türk Şiiri, Ankara, 1965, sh. 317, notlar 7-69

60a 20 *Ebu'l-gāzi Safā Giray Bahādır Han* "Kazan Hanı" Safa Giray Han, Kazan tahtına kısa aralıklarla üç kez çıkmıştır. 1546 yılının Temmuz ayında üçüncü defa tahta çıkan Han, hakimiyeti eline alarak kısa bir müddet Kazan Hanlığında istikrarı sağlamıştır. Ancak 1546'da Safa Giray ın ani ölümüyle bu istikrar bozuldu. Boşalan Kazan tahtına karısı Süyün-Bike'nin naibliğinde üç yaşındaki oğlu ötemiş Giray çıkarıldı. Safa Giray hakkında daha geniş bilgi için bkz. TDEK, *Ahmet Temir*, "Kazan Hanlığı", sh. 413; *A.N. Kurat*, "Kazan Hanlığı" DTCF Dergisi, Cilt XII, sayı: 3-4, 1954 sh. 233-235; *Hadi Atlasi*, Kazan Hanlığı, Kazan, 1913, sh. 173-179

61a 50 *üzengü* "üzengi", Kelime ETü. metinlerde *üzengü* yanında *izengülük* "ayak tabanı" şeklinde *izengü* olarak da geçmektedir: *idi tüp tüz izengülüki*, bkz. *F. Sema Barutçu*, Eski Türkçede Buddha'nın 32 Laksanası, TDAY Belleten 1987, Ank. 1992, sh. 17, I. Laksanadaki not. Bu kelime için yapılan etimoloji denemeleri için bkz. *Şinasi Tekin*, "Some Thoughts on the Etymology of the Turkish üzengi "stirrup", Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), C. 9, Harvard üniversitesi 1985, s. 237-241; *Şinasi Tekin*, "üzengi kelimesi nereden geliyor", Tarih ve Toplum, Cilt. 14 sayı: 81, 1990, s. 9-13; *A. Rona-Tas*, The Periodization and Source of Chuvash Linguistic History, Chuvash Studies, Bibl. Orientalis Hungarica, Vol. XXVIII. Akademiai Kiado, Budapest 1982 s. 120.

61a 60 rıżā boynını ḳażā ḳoluna sun-, "rıza boynunu kaza eline uzatmak, yani kendini Tanrı'nın takdirine bırakmak"

61a 60, *ense çek-*, "vazgeçmek" Metinde انسه كچيب diye yazılmış. Bkz. Togan, Z.V., "Kazan Hanlığında İslam Türk kültürü" İTED, cilt III, 1965, s. 186, not. 11. doğrusu *ense çek-* şeklinde düzeltilmiştir. *ense* kelimesinin nazal n'li şekli beklenirdi. Metindeki *ense* şeklinde *n*'li yazılış müstensih tasarrufuna da bağlanabilir. Krş. Osm. *eñse (ense* de var) Bkz. *Räsänen*, VEWT, s. 456; *Radloff*, Wb I, sh. 748 *ense; TS.* III. cilt, sh. 1475 *ense.*

61b 90 *yasaḳ* "vergi", Altın Ordu Hanlarına ecdatları devrinden beri Rusların ödedikleri vergiye verilen addır. Yasak vergisini toplayan kişiye de *yasaḳçı* adı verilirdi. Bu iki kelime Kırım Hanlarında Hacı Giray'ın 1453 tarihli Tarhanlık Yarlığında geçmektedir. Bkz. *A. Nimet Kurat*, Altın Ordu, Kırım Türkistan Yarlık ve Bitikleri, Ank. 1940, sh. 66, 14-16-17. str. Ancak daha sonraları Kazan Hanlığı döneminde Ruslar bu vergiyi Türklerden almaya başlamışlardır. Bu vergi, belirli

ve sınırlı bir şey olmayıp, miktarı ve ölçüsü, ahalinin Ruslara boyun eğme derecesine göre değişirdi. Daha geniş bilgi için bkz. *A. Battal Taymas*, Kazan Türkleri, Ank. 1966, sh. 46–47;· *Jaroslaw Pelenski*, Russia and Kazan, Paris, 1974, sh. 59, 240.

62a 95 *Polad Bik*, Mamay Bik'in babası, daha geniş bilgi için bkz. Jaroslow Pelenski, Russia anda Kazan, Paris, 1978.

62a 95 *Mamay Bik*, Polad Bik'in oğlu, Mamay Bik, Nur Ali Mirza ile kale kapılarından birinin kumandanıdır. Bkz. *Hadi Atlasi*, Kazan Hanlığı, Kazan, 1913, sh. 222; *J. Pelenski*, Russ'a and Kazan, Paris, 1974, sh. 229, 326.

62a 95 *Nurʿ Ali Mirzā* "Nogay Beyi, kumandan", Rus kaynaklarında geçen *muraley* adlı kişi ile aynıdır. Mamay Bik ile beraber Kazan Kale Kapılarından birinin kumandanıdır. Kazan şehir surunun kapılarından birinin adı olan *Muralı Kapısı*'nın Nur Ali Mirza'ya bağlı olduğu söylenir. Bkz. *H. Atlasi*, Kazan Hanlığı, Kazan, 19313, sh. 226; *J. Pelenski*, Russia and Kazan, Paris, 1974, sh. 45, 54, 326.

61b 80, 95 *IV. İban* "Rus Çarı IV. İvan", IV. İvan ilk Rus çarıdır. Daha önceleri sadece *knez* ünvanı taşıyan Rus liderleri, IV. İvan'dan sonra çar ünvanını almışlardır. IV. İvan, Kazan Hanlığına karşı üç büyük sefer yapmıştır. 1548 tarihli ilk seferinde hava şartları yüzünden geri çekilmek zorunda kalmıştır. IV. İvan'ın 1550 tarihli ikinci Kazan seferi de hezimetle sonuçlanmıştır. Zafer–nâme, IV. İvan'ın bu ikinci Kazan seferini ve mağlubiyetini anlatır. Ancak 1550 yılında Rusları geri püskürtmekle beraber, iki yıl sonra 1552'de IV. İvan'ın üçüncü Kazan seferiyle Kazan Hanlığı tarihe karışmıştır. Bkz. *A.N. Kurat*, IV–XVIII. yy.'larda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ank. 1972, sh. 179–190: *J. Pelenski*, Russia and Kazan, Paris, 1974 sh. 42–48.

62a 105 *ḫan mürçeli* "Kazan Kalesinin kapılarından birinin adı", Rus kaynaklarında geçen *ḫan kapısı* ile aynıdır. Süyünbike ve oğlu Ötemiş Giray Han'ın beraber bulunduğu bu kapıyı Kozıçak Oğlan müdafaa etmiştir. Bkz. *Z. Velidi Togan*, Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü, İTED, III. c., 1965, sh. 195.

62a 105 *Kozıçaḳ Oġlan* "Han Mürçeli kapısını koruyan ünlü bir kumandan "*Kozıcak Oglan* Rus kaynaklarındaki *Kosçak* adıyla geçen kişiyle aynı kişi olmalıdır. Bkz. Pelenski, J., Russia and Kazan, Paris, 1974, sh. 44, 325. Rus kaynaklarındaki *kosçak*, *koç* + *çak* şeklinde,

kozıçak ise *kozı* + *çak* şeklinde açılabilir. Moskova'da idam edilen Oglan, Çora Batır gibi Ruslara karşı kahramanca savaşmış, adına destanlar yazılmış bir kişiydi. Bu destan *Kolunçak Destanı* adıyla bilinir. Kozıçak Oglan'ın faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. *Togan*, ege, sh. 195–196; *A.N. Kurat*, Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, sh. 182–183; *H. Atlasi*, Kazan Hanlığı, Kazan, 1913, sh. 239.

62a 105 *oğlan* "prens", ogul "çocuk, evlat"dan + *an* çokluk ekiyle genişletilmiş bir şekil olduğu malumdur. Kelimenin "prens" anlamını kazanması daha sonra olmuştur. *oğlan* kelimesinin (62a 105, 110) "Cengiz Han neslinden gelen prens, kumandan" anlamıyla Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Litvanya Kralı Yagayla'ya gönderdiği 1393 tarihli yarlığında, 1397 Temir–Kutlug Tarhanlık yarlığında ve Kırım Hanlarından Hacı Giray Han yarlığında (1453) kullanılmıştır. Oğlan lakabı, Cengiz neslinden gelen fakat tahta çıkma hakkı olmayan prenslere verilirdi. Bkz. (Kurat, A.N., Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık Bitikler, İst. 1940 sh. 146, 7, 15. str.; sh. 148 3., 27. str.; sh. 65, 6. str.; sh. 19, 68) Osmanlıda ise Altın Ordu'nun tam tersine. *oğlan* kelimesi, hükümdarın ve hanedan mensuplarının hizmetinde bulunan sarayda hizmet eden genç erkek ve kız hizmetkar manasında kullanılmıştır, bkz. İslam Ansk. IX. cilt, sh. 378.

62a 125 *ḳuṭbü'l-aḳṭāb* "kutupların kutbu", her devirde Tanrı halifesi olarak, Tanrı tarafından iki aleme tasarruf kudreti tevdi edilerek bulundurulan ermiş" Osmanlıca–Türkçe Sözlük, M.N. Özön, İst. 1959, sh. 397k. Kutbü'l-aktablık mertebesi, tasavvufta manevi derecelerin en yücesidir. Kutbü'l-aktab Allah'ın en büyük sırrı ihsan ettiği kimsedir. Bu yüce makama ulaşmak çok ibadet yapmakla olmaz. Ancak Allah tarafından tevcî olunur. Kutbun sırrı bütün evrende, görülebilen ve görülemeyen her şeyde, ruhun bedende bulunuşu gibidir. Bkz. Türk Ansk. Cilt 22, sh. 389. Daha geniş bilgi için bkz. *F. Köprülü*, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank. 1976, sh. 53–54, not.: 60; *F. Köprülü*, Edebiyat Araştırmaları, II. cilt, sh. 363; *M. Zeki Pakalın*, Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İst. 1971, sh. 330–332.
62a 125 62b 130 *Seyyid Ata*, Ahmed Yesevi'nin halifesi olan Süleyman Hakim Ata'nın müridi Zengi Ata'nın müritlerinden biridir. Altın Ordu Hanlığında İslam dininin ve kültürünün hakim olmasında, Ahmet Yesevi'nin yolunda tasavvufi ve edebi gelenekleri sürdüren Zengi Ata ve Seyyid Ata mühim rol oynamışlardır. Zafer–name'de şehit

kapılarından birinin kumandanı olan Kul Muhammed Seyyid, Seyyid Ata'nın neslinden gelir. Hz. Peygamberin soyundan gelenler için Seyyid kelimesi kullanılır. Daha geniş bilgi için bkz. *F. Köprülü*, Edebiyat Araştırmaları II, İst. 1989, sh. 104, 467; *F. Köprülü*, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank. 1976, sh. 93–95.

62a 125 *Ḳul Muhammed Seyyid* "Seyyid Ata'nın torunu", Kul Muhammed Seyyid Kazan Kale kapılarından birisinin kumandanıdır. Daha geniş bilgi için bkz. *H. Atlasi*, Kazan Hanlığı, 1913 sh. 245.

62b 130 *yüzlen–*, "yüz çevirmek" metinde *küffar sarı yüzlen–ip* "kafire doğru yüzünü verip" şekliyle geçiyor. bkz. ED 987b, yüzlen–, " –e doğru yüzünü çevirmek".

62b 135 *Barbolsun Atalıḳ* "Ötemiş Giray'ın dadısı, Kale kapısı kumandanı", Rus kaynaklarında "Barbolsun oğlan" diye geçen kişiyle aynıdır. Bkz. *Hadi Atlasi*, Kazan Hanlığı, Kazan 1913, sh. 235.

62a 145 *Baybars Bik* "Kale kapısı kumandanı", Rus kaynaklarında *Bibars Rastov* adı ile geçen kişiyle aynıdır. Bkz. *J. Pelenski*, Russia and Kazan, Paris, 1974, sh. 325. Rus kaynakları Baybars Bey'in 1551'-de Kul Şerif Molla ile birlikte Moskova'ya elçi olarak gönderildiğinden bahseder. Zafername'de Baybars Bey'in Kazan şehrinin beyi, Bulgar vilayetinin hakimi, valisi, Kazan hanının haznedarı olduğu belirtiliyor.

62a 150 *Ay Kildi Bik*, "Destek kuvvet kumandanı" Ay Kildi Bik, Narıhı Bik ve Ak Matay Bik ile birlikte muharebe meydanında savaşanlara yardım etmek maksadıyla bir destek kuvvet birliği oluşturmuşlardır. Ay Kildi Bık, Rus kaynaklarında, 1551 senesinde Kazanlıların Moskova'ya Hudaykul Oğlan'ın idaresinde gönderdikleri elçi heyeti azası sıfatıyla zikredilen *Ay Kildi Abız* ile aynı kişi olması muhtemeldir. Bkz. *Z.V. Togan*, Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü, İTED, III. C., 1965, sh. 197.

62a 150 *Aḳ Matay Bik* "Destek kuvvet kumandanı", Narıhı Bik ve Ay Kildi Bik ile destek kuvvet birliğini oluştururlar. Bkz. Z.V. Togan, Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü, İTED, III. cilt, 1965, sh. 180–181.

62a 150 *Narıhı Bik* "Destek kuvvet kumandanı", Metinde bu isim ناریخی şeklinde yazılmıştır. Ancak Rus kaynaklarında bu isim *Narık* şeklinde geçmektedir. Metindeki bu yazılış müstensih hatası olabilir. Narıhı Bik, destan kahramanı Çora Batır'ın babasıdır Kazanlıların Ruslara karşı yaptıkları savaşların en büyük kahramanı Çora Batır'dı.

Çora Batır Destanları için bkz. *Saadet Çağatay*, Çora Batır, Krakow AK. Um. 1935, 50s.; *Abdülkadir Salgır*, Çora Batır Destanı Hakkında, II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi bildirileri, II. C. Halk Edebiyatı, Ank. 1982.

62b 150 *Aḳ Muhammed Oğlan*, "Kale kapısı kumandanı", Rus kaynaklarında bu isim *Ak Maqmet Oglan* şekliyle geçer. Bkz. *J. Pelenski*, Russia and Kazan, sh. 44, 324.

63a 170, 63b 200 *yadre* < *R. yadro* "gülle", *Tatarsko-Ruskiy slovar*, Moskva, 1966, sh. 700b, *yadre* "gülle"; Tamırbek Dawletschin–Irma Dawletschin-Semih Tezcan, *Tatarisch–Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, 1989, sh. 329 *yadre* "gülle" Radl. Wb III, sh. 376, *yadre* "top mermisi, gülle".

62a 170 *batman* "ölçü birimi", Kullanıldığı yere göre 2 okkadan 8 okkaya kadar değişen bir ağırlık ölçüsüdür. Bu ölçü ülkelere, hatta aynı ülke içinde değişik şehirlere, tartılacak nesneye göre değişen bir birimdir. Bkz. Türk Ansk. V. Cilt, sh. 408 Zafer–name'de *Kazan taşıga batman var* şeklinde geçiyor yani Kazan ölçüsüyle bir batman, 32 kilo. Bkz. *Z. V. Togan*, "Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü" İTED, III. cilt, 1965, sh. 190, 4. not.

61b 90, 63a 170 *çaḳlı* "kadar" < çak + lıg, Tatarsko–Ruskiy Slovar, sh. 397, *çaklı* "kadar"; Radl. Wb III sh. 1838, *çak + lı* "kadar"; *çağlıḳ / ġ* "gibi" manasıyla Çağatayca'da son çekim edatı olarak kullanılıyordu. Bkz. *J. Eckmann*, Çağatayca El Kitabı, Çev. Güney Karaağaç, İst. 1988, sh. 90

63a 180 *kevākib-i sābitāt u seyyārātlar-nı barça-sı-nı*, Burada *-nı* akuzatif ekidir, ancak genitif eki olarak kullanılmıştır. Kısaltılmış genitif eki, şeklen *-nı /–ni* akuzatif ekine benzediği için III. şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılan *–nı /–ni, –n* akuzatif ekleri, *–ning /–nıng* genitif eki fonksiyonunda ortaya çıkar. Bkz. *J. Eckmann*, Çağatayca El Kitabı, İst. 1988, sh. 57–58. Akuzatif ekinin genitif eki fonksiyonunda kullanılması, Çağatayca yanında Özbek, Karaçay, Balkar ve Kumuk Türkçelerinde de görülmektedir. Bkz. *F. Sema Barutçu*, Uygurca Sadaprarudita ve Dharmodgata Bodhosattva Hikâyesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ank. 1987, sh. 267, Açıklamalar 260.

63a 185 *yavıġ* < yaguk "yakın". *yaguk* < *yawuk* < *yawık* < *yavıḳ /ġ;* Bkz. ED, 901a *yaguk* "yakın".

63b 185 *boylalıġ*, "böyle, böylelik", *boylalıg* < *bo* + *yla* + *lıg* Krş. ED 272a *ayla* < **a-yla*" böyle, böylece".

63b 200 *ḳuvve-i ḳasriyye*, (= hareket-i kasriyye), Mekanik bir sebebin tesiriyle meydana gelen harekete verilen addır. Bkz. Ali Seydi, Kamus-i Osmani, cild-i evvel, 1335, sh. 393

64a 150 *ḳılgan ne* "kılmış mı ne!?." *Saadet Çağatay*, Nä, käni ve ärnä pekiştirme edatları üzerine, Hungaro–Turcica Studies in Honour of Julius Nemeth, Budapest, 1976, s. 129–133.

63b 205 *töben* "aşağı", *töben* < *töbün* < *töbü-n*, *-n* enstrümental ekiyle zarf yapılmış. Krş. *ED* 436a *töpü : töpün* "tepe, zirve"; *Tatarsko–Ruskiy Slovar*, sh. 579b, Tat. Tü. *tüben* "aşağı"

64b 255? *çola* veya *çula* "büyük kepçe", Radl. Wb III, sh. 2023a; Metinde *ayag basarga bir çola yir tapulmas* şeklinde" ayak basmaya bir kepçe kadar yer bulunmaz" Bkz. A.Z.V. Togan, Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü, İTED, cilt III, 1965, sh. 193, not: 7.

VI. DİZİN*

— A —

āb-dār < A. parlak
ā. 60b 45

ʿaceb < A. hayret, şaşma
ʿa. u ḳusur 64b 280

ʿadāvet < A. düşmanlık
ʿa. 60b 40

āf-tāb < F. güneş
ā.-ı ālem-tāb 60a 5

āh pişmanlık, teessüf bildiren ünlem
a. u va-veyla 61a 95

ʿahd < A. söz verme
ʿa.-i baʿīd 61a 55

āhenīn < F. demirden yapılmış
ā. (ġarḳ-ı ā.) 64a 230

āḫiret < A. ahiret
ā.-de 60b 20

* DİZİN'de satır numarları beşli satır düzenine göre verilmiştir.

ʿaḳıbetü'l-emr < A. bir işin neticesi
ʿa. 63b 195

aḳ matay bik Ak Matay Bey, kişi adı
a. 62b 150

ʿaḳl < A. akıl
ʿa.-ı Eflaṭun 63a 170
ʿa. (istişāret-i ʿa.-ı faʿāl) 63b 190

ʿalāmet < A. alamet, iz
ʿa.-leri 63b 190, 64a 250

alar onlar
a. 61b 55
a.-nı 61a 55

ʿālem < A. alem
ʿā.-de 60b 25, 61b 90

ʿālem-tāb < A.+ F. dünyayı aydınlatan
ʿā. (āf-tāb-ı ʿā.) 60a 5

al- almak
a.-ıp 61a 45, 61a 50, 62a 100

ʿālī < A. yüksek, yüce
ʿā. 64b 270

Allah taʿālā < A. Allah ta'ala
a. 60b 40

ammā < A. ama, lakin
a. 63b 190

ān < F. o, bu
ā. 61b 75
ā. tigin

andaġ bu şekilde, öyle
a. 63b 190, 64a 240, 64a 250, 64a 255

añga ona
a. 60a 15, 64b 270

ʿan-ḥavādiṡi'z-zamān < A. zamanın hadiselerinden
ʿa. 60a 10

anı onu
a. 62a 120

anıñg	onun a. 60a 5, 63a 185, 64b 280
ara	arada, arasında a. 61b 70, 62a 100 a.-da 60a 15 a.-dağı 60b 40
arisṭo	Aristo a. (fehm-i a.) 63a 175
ʿarsa	< A. arsa ʿa.-sı 63a 185
āsmānī	< A. gökyüzüne ait ā.- niñg (ṣāiḳa-i ā.) 63b 215
aş	aş, yemek a. iç- 61b 90
aṭ	at a. ṭobrası 63a 170 a. bağla- 60b 35 a.-ığa aṭlan- 62b 130 a.-larığa 60b 40
aṭ–	atmak a.–ar irdiler 63a 175
ata	a.-sa 60b 30 ata a.-sınıñg 61b 90
atıl-	atılmak a.-ġay 60b 30 a.-ur irdi 63b 200
aṭlan-	ata binmek a.-ıp 60b 40, 62b 130
āvāz	< A. yüksek ses, sada a.-larığa 63b 220
ay	ay a. 60b 35

ayaḳ	ayak a. 64b 255 a.-ını (ayağını) 61a 45
āyet	< A. ayet ā.-i kerime 61a 50, 64a 250
ay keldi bik	Ay Keldi Bey, kişi adı a. 62b 150
ayrıl-	ayrılmak a.-maḳ 61b 65
āzād	< A. serbest, hür ā. iyle- 60b 30

— B —

bā	< F. ile,... li sıfat yapan ek b.-cür'et 63b 190 b.-himmet 63b 190 b.-iḫlās 64b 280 b.-kibr ü kīn 64a 220 b.-top 61b 80
baba	baba b.-sı 62b 130
bā-cüret	< F. + A. cüretli b. (civānān-ı b.) 63b 190
bāb	< A. rüzgâr b.-ı ṣarṣar 63b 205
bağla-	bağlamak b.-p 60b 45 b.-maḳ 60b 35
bahādırān	< F. kahramanlar, bahadırlar b.- kāmkār 62b 150
bahādırlıḳ	< F. + T. bahadırlık, kahramanlık b. 62b 140, 62b 145
bā-himmet	< F. + A. gayretli b. (dilaverān-ı b.) 63b 190
baʿīd	< A. uzak b. (ʿahd-i b.) 61a 55

bā-iḫlās	< F. + A. samimiyetle, içtenlikle b. 64b 280
bā-kibr ü kīn	< F. + A. kibirli ve kindar b.-ge (müşrik-i b.) 64a 220, 61b 80
balıḳ	balık b. 63b 195
bār	< A. yük b.-ı cān 61b 65
bar	var, mevcut b. 60b 25 b. bol- 62b 135 b. ir- 63a 170, 63b 200
bar-	varmak b.-up 63a 185
barbolsun atalıḳ	Barbolsun Atalık, kişi adı b. 62 b 135
barça	bütün, hep b.-sını 63a 180
barış	varma, varış, gidiş b. (kiliş b. ḳıl-) 60a 15
bas-	basmak b.-arġa 64b 255
baş	baş b.-ıda 62a 100
başkalıḳ	başkalık b.-ıdın 60b 20
başla-	başta olmak, baş olmak b.-p 61b 80
başlıġ	başta, başta olmak üzere b. 62b 130
batman	ağırlık ölçüsü, 32 kilo b. 63a 170
bā-top	< F. + A. topla b. (b. u tüfeng-i bī-şümār) 61b 80

baybars bik — Baybars Bey, kişi adı
b.-niñ 62b 145

baᶜzı — < A. bazı
b. 62b 150, 63b 190

bed-kîş — < F. fena dinli
b. (küffār-ı b. u ḫaṭā-endîş) 64a 250
b. (küffar-ı b.) 61a 50

behcet — < A. sevinç
b. (envāᶜ-ı b. u sürūr) 61a 50

behrām-imtiṣāl — < A. Behrama benzeyen
b. 62b 135

be-istiġānet — < F. + A. yardımıyla
b.-i melik-i müteᶜāl 63b 190

belā — < A. bela
b.-dur 61b 65

belde — < A. şehir, belde
b.-i ṭayyibe 60a 10
b.-i maḥrūsa-i ḳazan 60a 15, 61b 85

belki — < F. belki
b. 61b 75

bende — < F. bende, köle
b. 60b 30

bende-nuvāzlıḳ — < F. + T. kölesini iltifatlandırmak
b. 64a 220

ber- — vermek
b.-ip 61a 50

ber-sebîl — < F. + A. yolu üzere
b.-i tevātür 63a 170

besî — < F. çok, birçok
b. 61b 75

beş — beş, sayı adı *bkz. biş*
b. 63a 175

beyābān — < F. çöl
b. (kūh u b.) 61b 75

beyt < A. beyit
b. 60b 25, 63a 185, 63b 215, 64a 230, 64b 265

bezm < F. sohbet meclisi
b.-ide 61a 60

bī-dīn < F. + A. dinsiz
b. (ḳāfir-i b.) 64a 220, 61b 80

big bey
b. 62a 95, 62b 150
b.-i 62b 140

bī-imān < F. + A. imansız
b. (iban-ı b.) 61b 80

bil bel
b.-ine 60b 45

binā < A. bina
b.-sınıñ 60b 40

bir bir
b. 60b 25, 60b 30, 60b 35, 61b 85, 61b 90, 62a 95 62a 100, 62b 135, 62b 140, 63a 170, 63b 200, 63b 215, 64b 255, 64b 275
b. birini 64a 220
b.-i 62a 100
b.-i birige 63a 155
b.-ini (bir b.) 64a 220
b.-ige (biri b) 63a 155
b.-isiniñ 60a 5

birge birlikte
b. 64a 230
b.-dür 60b 30

bir- vermek
b.-ip 61b 70, 64a 220
b.-mes 61b 90

birle ile
b. 60a 15, 60b 20, 21b 80, 62a 95, 62b 140, 62b 155 63a 155, 63 1745, 63b 185, 63b 190, 63b 200, 63b 205, 64b 280

bisyār — < F. çok, fazla
b. (leşker-i enbūh-ı girān-seng-i b.) 61b 80

biş — beş, sayı adı *bkz. beş*
b. 63b 200
b.-inçi 64b 260

bī-şümār — < F. sayısız, pekçok
b. (bā-top u tüfeng-i b.) 61b 80

biz — biz
b.-ler 64a 220

bol- — olmak *krş. ol*
b.-ur 60a 10
b.-dı 64a 240, 64a 255, 64b 260
b.-dılar 64a 230
b.-ġay 63b 185
b.-ġaylar 60a 15
b.-sun 62b 135
b.-sa 62a 95, 62b 140, 63b 195, 64b 275
b.-maķ 61b 75
b.-up 60b 20, 60b 25, 61a 50, 61b 70, 61b 80, 62b 130, 63b 200, 63b 220, 64a 230, 64a 250, 64a 255, 64a 256.
b.-ur irdük 64a 220
b.-ur irdiler 54a 220
b.-dı irse 60a 20
b.-up irdi 63a 170
b.-ġay irdi 63b 175
b.-mas 60a 10, 61b 70, 63b 185
b.-maġay 61b 90
b.-maķ 61b 75

bolun- — olunmak
b.-dı 64a 250
b.-sa 64b 275

boyla — boyla, kumandan, devlet adamı; elçi
b. (ilçi b.) 60a 15

boylalıġ — böyle, böylelik
b. 63b 185

boyn — boyun
b.-ını (rıżā b. ḳażā ḳoluna sun-) 61a 60

bu — bu
b. 60a 5, 60a 10, 60b 20, 60b 25, 60b 30, 60b 35 61a 55, 61b 65, 61b 75, 61b 80, 61b 85, 61b 90, 61b 95, 62b 95, 62a 95, 62b 140, 63b 215, 64a 220, 64b 275

bulġar — Bulgar Türkü
b. 60a 5, 62b 140
b. (vilāyet-i b.)
b.-nıñ (vilāyet-i b.) 60a 10

burun — önce
b. 61b 75

burunraḳ — daha önce
b. 60a 5

buz- — yıkmak, harap etmek
b.-up 63b 210

bünyād — < F. temel, esas
b. 60b 30

— C —

cā — < F. yer
c.-yı işret 61b 85

cān — < F. can
c. 61a 60, 62b 155
c.-dın 61b 65
c.-ı 61b 65

cem — < A. İskender'in lakabı
c. 62a 115

cemāʿa — < A. cemaat, topluluk
c.-i ḥācī 62b 150

cemīʿ — < A. bütün
c.-i enbiyā

cemīl — < A. güzel
c. (ecr-i c.) 60b 40

ceng — < F. savaş
c. 62b 130

ceng-āzmāy — < F. harpte tecrübe sahibi
c. (merdān-ı c.) 62a 95

cennet — < A. cennet
c. 60b 25

cevvü's-semā — < A. gökyüzü boşluğu
c.-da 63b 200

cevzā — < A. mayıs ayı
c. (evāḫir-i c.) 60a 5

cezīl — < A. bol, çok
c. (s̱evāb-ı c.) 60b 40

cihād — < A. cihat, din uğruna savaş
c. 60b 40

cihān — < F. cihan, dünya
c. 61b 40
c.-da 61b 85

civānān — < F. gençler
c.-ı bā-cür'et 63b 190
c.-ı dervīş-şiʿār 62a 125
c.-hüner-pīşe 62a 110
c. (merd-efgen ü c.) 62a 95

cünūd — < A. ordu, askerler
c.-ı mesʿūd-ı islām 61a 50

— Ç —

çaḳlı — kadar
ç. (ni ç.) 61b 90
ç. irdi 63a 170

çap- — vurmak
ç-ıp 61a 55

çek- — çekmek
ç.-ip (ense ç. "vazgeçmek") 61a 60

çeşme — < F. çeşme
ç.-i ḥayvān "ölümsüzlük çeşmesi suyu" 61b 65

çıķ-	çıkmak ç.-ġan 63a 180 ç.-ar irdi 63b 200
çola	adım ç. 64b 255

— D —

da	da edatı d. 62b 140
daḫı	dahi krş. taķı d. 60b 35
dāimā	< A. daima d. 62a 110
dāire	< A. daire d.-i eflāk 63b 200
ḍalālet-endīş	< A. + F. sapık düşünceli ḍ. 61a 55
dār	< A. ev d.-ı ġurūr 61a 60
dārā	< F. Dara Fars hükümdarlarından dokuzuncusu d. 62a 100
dārā-rāyet	< F. + A. Dara sancaklı d. 626 135
ḍarbet	< A. darbe, vuruş ḍ.-idin 61b 70
ḍarb-zen	< A. + F. kale döven ḍ.-lerge 63b 215
dārü'l-amān	< A. sığınılacak yer d. 61b 90
dārü'l-islām	< A. İslam merkezi, İslamın hüküm sürdüğü yer d.-ı (maḥrūsa-i d. ķazan-ı ḥamiyyet) 60a 10
debdebe	< F. gösteriş d. 64a 220
deccal	< A. kıyametten az önce çıkacak yalancı mesih d.-dın (fitne-i d.) 60b 40

defʿ < A. def, kovma
d. it- 61b 70

derece < A. derece
d.-sidin 61a 50

dergāh < A. dergah
d.-ığa 62b 130

dervāze < F. kale kapısı
d.-de 62a 95, 62a 105, 62a 110, 62a 125, 62a 135 62b 140

dervīş-şiʿār < F. + A. derviş işaretli
d. (civānān-ı d.) 62a 125

dest < F. el
d. 61a 50

dıraḫşān < F. parlak
d. (şems-i d.) 61b 70

di- demek *bkz. ti-*
d.-geyler 62a 95
d.-gen 61a 55, 63b 190
d.-r irdi 62b 145
d.-gey irdingiz 63a 175
d.-megay 62a 110
d.-mesin 62a 120
d.-mek 63b 215
d.-mekdin 61b 75

dil < F. gönül
d. 62b 155

dilāver < F. yiğit
d. (merd-i d.) 63b 195
d.-ler 62a 110

dilāverān < F. yiğitler
d.-ı şavāb-endīş 62a 110
d.-ı bā-himmet 63b 190
d.-ı mām-dār 62b 150

dilāverlik < F. + T. yiğitlik
d. 62a 105, 62b 145

dīn < A. din
d. 60b 30
d.-i 60b 20

dirīġ < F. esirgemek
d. ḳıl- 64b 280

dört dört
d. 63b 200

dūn < A. alçak
d.-dın (vaḳıʿa-ı dünyā-yı d.) 61b 80

düşmen < F. düşman
d.-ġa 62a 105
d. den 64b 270

dünyā < A. dünya
d.-yı (vaḳıʿa-ı d.-yı dūn) 61b 80
d.-da 60b 20 61b 90 62b 135

— E —

ebdān < F. bedenler
e. 61b 65

eben ʿan-ced < A. babadan-atadan
e. 61b 90

ebu'l-ġāzī safa girāy *bahādır ḫan* Kazan Hanı Safa Giray
e. 60a 20

ebvāb < A. kapılar
e.-ını 60b 40

ecnās < A. çeşitler, cinsler
e.-ı taṣarrufat 63a 170
e.-ı mekrümet

ecr < A. sevap
e.-i cemīl 60b 40
e.-de 60b 30

eflāk < A. gökler, felekler
e.-de (daire-i e.) 63b 200

eflaṭun < A. meşhur yunan filozofu, Eflatun
e. (ʿaḳl-ı e.) 63a 175

eger
< F. eğer
e. 63b 195
e. 63b 195

ehl
< A. sahip, ehil
e.-iġa 60b 25
e.-inin͡g 62a 110

eḳālim
< A. iklimler memleketler
e.-i sebʿa 60a 5

el
< A. harf-i tarif
e.-āye 61a 50
e.-ḳıṣṣa "kısaca" 63a 155 64b 260 64a 230

eltāf
< A. hoş latif
e. (ümmīd-i e.) 64b 275

emn
< A. eminlik emniyet
e. 60b 40

emr
< A. emir
e.-ine 60b 20

enbiyā
< A. peygamberler
e. (cemīʿ-i e.) 62b 130

enbūh
< F. kalabalık çok
e. (leşker-i e.-ı girān-seng-i bisyār) 61b 80

ense
ense
e. çek- "vazgeçmek" 61a 60

envāʿ
< A. çeşitler
e.-ı ṭılsımāt 63a 170
e.-ı behcet ü sürūr 61a 50

erbāb
< A. sahipler
e.-ı taḥḳiḳ 64b 275
e. (żamāyir-i ṣafiyye-i e.-ı ulu'l-ebṣār) 60a 5

ervāḥ
< A. ruhlar
e.-larıdın 62b 130

esās
< A. esas temel
e. 64a 220
e.-ını 60b 40

esbāb — < A. teçhizat
e.-ını 62b 130

eṣḥāb — < sahipler
e. (ḫavāṭır-ı zākiyye-i e.-ı ẕevi'l-l- itibār) 60a 5
e.-ı tevfīḳ 64b 275

esīr — < A. esir
e.-ler 61a 55

evāḫir — < A. sonlar, ayın son günleri
e.-i cevzā 60a 5

evāil — < A. başlar, ayın ilk günleri
e.-i sereṭān 60a 5

evḳāt — < A. vakitler
e.-ı maᶜlūme 60a 5

ey — < A. bir nida
e. 61b 75

eyyām — < A. günler
e.-ıda 62a 105

— F —

faᶜāl — < A. çalışkan
f. (istişāret-i ᶜaḳl-ı f.) 63b 190

faḳīr — < A. fakir yoksul
f. 64b 275

fātiḥa — < A. Kuran-ı Kerim'in birinci suresi, Fatiha suresi
f. 64b 280

fecr — < A. şafak, tan yerinin ağarması
f. (vaḳt-ı ṣalāt-ı f.) 60a 10

fehm — < A. anlayış
f.-i aristo 63a 175

felek — < F. felek, gökyüzü
f. (müteffin-i f.-i zer-nigār) 61b 80

ferāġat — < A. feragat tok gözlülük
f.-i 60a 15

ferah-nāk < A. + F. sevinçli
f. 60b 25, 62a 125

feth < A. fetih
f.-i nuṣret 62b 135

fir'avn-ṣıfat < A. firavun sıfatlı
f. 61b 80

fitne < A. fitne, fesat
f.-i deccal 60b 40

— G —

ġam < A. gam keder
ġ.-ı 62b 140

ġanīmet < A. ganimet
ġ. 60b 25
ġ.-ler 61a 55

ġarḳ < A. batmak, boğulmak
ġ.-ı āhenīn 64a 230

ġazel < A. edebiyatta bir nazım şekli, gazel
ġ. 61a 65 61b 85

ġavġā < F. kavga dövüş
ġ. irdi 64a 245

ġaybubet < A. kaybolma
ġ.-indin 60a 5

ġayret < A. gayret çaba
ġ.-i 62b 145

ġażanfer < A. arslan
ġ.-i 62a 105

ġāzīliḳ < A. + T. gazilik
ġ. 62b 155

geh < F. geh bazen
g. 61b 70

ger < F. eğer
g. 60b 25 60b 40 62a 95

gerçi < F. gerçi, ger ne kadar
g. 63b 185

gerdā-gird < F. etraf, çevre
g.-ini 61b 85

gerdūn < Felek, dünya
g.-dın 61b 80

girān-seng < F. tartısı ağır, vakarlı
g. (leşker-i g. i bisyār) 61b 80

ġurūr < A. grur
ġ.-dın (dār-ı ġ.) 61a 60

gūyiyā < F. güya
ġ. 60b 30, 64a 240, 64a 245

ġuzāt < A. gaziler, din için savaşanlar
ġ. 60b 25, 60b, 30, 60b 35, 60b 40, 62a, 95, 62b 130.

günāh < F. günah
g. 64b 280

gürg < F. kurt
g. (loḳma-i g. ü ḫırsān) 64a 255

güşāyiş < F. açıklık, açılma
g.-i 60a 15.

— H —

ḥaber < A. haber
ḥ. 60b 25

ḥācet < A. hacet, lüzum
ḥ. 64b 270

ḥācī < A. hacı
ḥ.-lar (cemāʿā-i ḥ.) 62b 150

ḥadīs < A. Hz. Peygamberin sözleri, hadis
ḥ.-i nebevī 60b 20, 60b 35

ḥādiṡe < A. hadise, olay
ḥ.-i gerdūn 61b 80

ḥaḳ < A. doğruluk, adalet, din; hak, Allah
ḥ. yolı 60b 30
ḥ. taʿālā 61a 60
ḥ. sübhānehū ve ta ālā 64a 220, 62b 130

ḥākim — < A. hakim, hükmeden
ḥ.-i 62b 140

ḥalāyıḳ — < A. insanlar, yaratılmışlar
ḥ. 63b 220
ḥ.-nıñg 62a 95

ḥalḳ — < A. halk, insanlar
ḥ. 61b 70

ḥamiyyet — < A. hamiyet, gayret
ḥ. (maḥrūsa-i dārü'l-islām-ı ḳazan-ı h.) 60a 10.

ḥamse — < A. beş
ḥ.-niñg (ṣalavāt-ı ḥ.) 60a 5

ḫan — han, hükümdar
ḫ. 61a 55, 61b 75, 61b 90
ḫ. (ḫan ibn-i ḫ.) 61b 90
ḫ.-nıñg (ḥażret-i ḫ.) 61a 55
ḫ.-lardın 61b 90

ḫan mürçeli — Han Mürçeli, han kapısı
ḫ. m.-deki 62a 105

ḥarb — < A. harp, savaş
ḥ.-ı ḍarb 62a 105

ḥareket — < A. hareket, tavır
ḥ.-ke kel- 62b 145

ḥaşmet — < A. heybet, büyüklük
ḥ. 64a 220

ḥaşr — < A. kıyamet, ölülerin mahşere çıkması
ḥ. ü neşr 64a 240

ḫaṭā-endīş — < A. + F. sapık düşünceli
ḫ.-lerni (küffār-ı bed-kīş u ḫ.) 64a 250

ḫavf — < A. korku
ḫ.-ıdın 61b 65

ḫayāl — < A. hayal
ḫ. ḳıl- 63a 180

ḥayātlıḳ — < A. + T. hayat, canlılık
ḥ. (ümmīd-i kesb-i ḥ.) 61a 60

ḥayrān < A. şaşmış, hayran
ḥ. 64a 220
h. ḳal- 63a 175

ḥayvān < A. canlılık, hayat
ḥ. (çeşme-i ḥ.) 61b 65

ḥavāṭır < A. hatıralar
ḥ.-ı zākiyye-i eṣḥāb-ı ẕevī'l-ʿitibār 60a 5

ḥāżır < A. hazır
ḥ. ve nāẓır 62b 130

ḥażret < A. huzur, makam, hazret
ḥ.-i ḫan 61a 55
ḥ.-i risālet-penāhī 62b 130
ḥ.-idin 60b 40
ḥ.-leri 61a 60

heft < F. yedi, sayı adı
h. 63b 210

hem < F. hem, birlikte, beraber
h. 61b 70, 62b 110, 62b 130, 62b 140, 63a 170, 63b 185, 63b 200

hemān < F. hemen, derhal
h. 61a 60

hemīşe < F. daima
h. 61b 90, 62b 135

her < F. her,
h. 60b 30, 62a 100, 62a 105, 62a 120, 62b 145, 62b 150, 63a 170, 63a 180, 63b 185, 63b 200, 63b 210, 64b 270, 64b 275

hergīz < F. asla
h. 61b 90, 62a 110

hevā < A. hava
h.-ġa 63b 200
h.-da 63b 200
h.-dağı 63a 180

hevāyī < A. havai
h. topları 63b 200

ḫırsān — < F. sırtlan
h. (loḳma-i gürg ü ḫ.) 64a 255

hīç — < F. hiç
h. 60a 15, 62a 115, 63a 180

himmet — < A. himmet, gayret
h. 63b 195
h. (bā-h.) 63b 190

ḥisāb — < A. hesap
ḥ. san 63b 215

ḥiṣār — < A. kale, hisar
ḥ. 64b 270

ḫoş-ḥāl — < F. + A. hali vakti yerinde
ḫ. 61b 80

ḫudā — < A. Allah, Tanrı
ḫ.-yı lem-yezel 64b 270

ḥumret — < A. kızıllık
h.-din 60a 5

ḥużūr — < A. huzur, yan, nezd
ḥ. 61a 50

hücūm — < A. hücum
h. ḳıl- 62b 150

hüner-pīşe — < F. hünerli
h. (civānān-ı h.) 62a 110

ḥüsn — < A. güzellik, iyilik
h. ü leṭāfet 60b 25

— I —

ʿışā — < A. yatsı vakti
ı. (ṣalat-ı ı.) 60a 10
ı. -nıñ (ṣalat-ı.) 60a 5

— İ —

i- — imek yardımcı fiili *bkz. ir-*
i.-ken 63a 170

i.-mes 64b 275
i.-mesdür 61b 95

iban Rus Çarı IV. İvan
i.-ı bī-imān 61b 80
i. 61b 95

ʿibāret < A. ibaret, -dan meydana gelmiş
ʿi.-dir 60a 5

ibn < A. oğul
i. (ḫan i.-iḫan) 61b 90

iç iç
i.-ide 63a 170, 63a 175, 63a 180
i.-inde 63a 175

iç- içmek
i.-edürler (aş i.) 61b 90
i.-ip 61a 60

içre içeride
i. 62a 115

iḥāṭa < A. kuşatma
i. iyle- 61b 85

ikev ikisi
i.-din 64b 275

iki iki, sayı adı
i. 63a 155, 64a 230, 64a 255

iḳlīm < A. memleket
i. 60a 5

ilāhī < A. Tanrıya ait, ilahi
i. 62b 135

ilçi elçi
i. boyla 60a 15

ile ile
i. 62a 105

iʿmāl < A. yapma, meydana getirme
i.-din 60b 35

imāmeyn < A. iki imam
i. 60a 5

īn — < F. bu
i. 61b 75

ʿināyet — < A. yardım
ʿi.-i rabbü'l-ʿālemīn 60a 15

in- — inmek
i.-er 63b 205
i.-ip 63b 205

ir — er
i. kişi 63b 195

ir- — imek yardımcı fiili
i.-ür 60a 5, 61b 90, 62a 100, 62a 120
i.-di 63a 170, 63a 185, 63b 200, 63b 215, 64a 240, 64a 245
i.-diler 63a 155
i.-diler (-ar/-Ur i.) 60a 1,5 61a 55, 63a 175 63b 190, 64a 220, 64a 255 (-ıp i.) 63a 170
i.-din͡giz (-GAy i.) 63a 175, 63a 180
i.-dük (-ur i.) 64a 220
i.-se (-dI i.) 60b 20, 61a 60
i.-senin͡g 63a 180
i.-mesdür 63b 215, 64b 270

iskender — İskender
s.-i 62a 110

iskender-dirāyet — İskender gibi zeki
i. 62b 135

iskender-şiken — İskender gibisini kıran
i.-lerni 62a 100

islām — < A. İslam
i. 60a 10, 62a 110
i.-nı (cünud-ı mesud- ı i.) 61a 50

iṣneyn — < A. iki
i. (ṣānī-i i.-i şeyāṭīn) 61b 80

iste- — istemek
i.-p 62b 130

istiġāse — < A. yardım isteme
i. 62b 130

istişāret	< A. fikirleşmek i.-i ʿaḳl-ı faʿāl 63b 190
ʿisyān	< A. isyan ʿi.-ı 64b 280
iş	iş i. 63b 195 i.-niñ 63b 215
işik	kapı i.-ini 60b 40
ʿişret	< A. eğlence ʿi.-dür (cā-yı i.) 61b 85
işit-	işitmek, duymak i.-ip 61a 55
it-	etmek i.-ip 61b 70, 61b 75
ittifāḳen	< A. tesadüfen i. 61a 55
ittiḥād	< A. birlik i.-ı vedād 60b 40
iyle-	etmek, eylemek i.-gey 60b 30 i.-p 61a 55, 61b 75, 61b 85 i.-gen 61b 65
iv	ev i.-ni 63b 190 i.-i 60b 20

— K —

ḳabr	< A. mezar, kabir ḳ.-ide 60b 40
ḳaç-	kaçmak *ḳ*.-ıp 61b 70 ḳ.-ıp iken irdi 63a 170
ḳader	< A. kader ḳ. (ḳazā ve ḳ.) 61a 55, 63b 205

kāfir — < A. kafir, inkar eden
k.-i bī-dīn 61b 80, 64a 220
k.-lerni 62b 155

kāfir-küş — < A. + F. kafir öldüren
k.-nı 60b 45

ḳalʿa — < A. kale
ḳ.-nıñg 64a 255

ḳal- — kalmak
ḳ.-mış 61b 90
ḳ.-up 63a 175
ḳ.-mas irdi 63b 190

ḳamer — < A. ay
ḳ. 60a 5
ḳ.-ġa 60a 5

kāmkār — < F. bahtiyar, mutlu
k. (bahādırān-ı k.) 62b 150

ḳarañġġu — karanlık
ḳ. 63a 175

ḳarart- — karartmak
ḳ.-ıp 61b 70

ḳarīn — < A. yakın
ḳ. 60a 15, 641 250

ḳarşu — karşı
ḳ. tur- 63a 155, 64a 230

ḳasriyye — < A. zorlama, itme
ḳ. (ḳuvve-i ḳ.-i muḥarrike) 63b 200
ḳ.-si (ḳuvve-i ḳ.) 63b 205

ḳaş — yan, nezd, ṭaraf
ḳ.-ıda 60a 5, 62a 100, 62a 110

ḳatl — < A. öldürme, katl
ḳ. iyle- 61a 55

ḳavm — < A. kavim, insan topluluğu
ḳ.-ġa 60a 10

ḳayıt- — dönmek
ḳ.-tı 64b 265

ḳażā	< A. kaza, kader ḳ. ve ḳader 61a 55, 63b 205 ḳ. (rıżā boynını ḳ. ḳoluna sun-) 61a 60
ḳazan	Kazan şehri ḳ. (belde-i maḥrūsa-i ḳ.) 60a 15, 61b 85 ḳ. 61b 85, 61b 90, 63a 170 ḳ.-dın 61b 90
keç-	geçmek k.-er irdi 61a 55
kel-	gelmek *bkz. kil-* k.-ip (ḥareketke kel-) 62b 145
keltür-	getirmek k.-ür irdiler 61a 55
kemāl	< A. son derece ḳ.-i ḳurb 60a 5
kem	< F. eksik k. 62a 115 k.-i 62b 140
kerek	gerek k. 61b 75, 63b 195
kerem	< A. cömertlik k. (ricā vü k.) 64b 275
kerīme	< A. ayet k. (āyet-i k.) 62a 125, 64a 250 k.-i (āyet-i k) 61 50, 64a 250
kes-	kesmek k. 64b 275
kesb	< A. çalışıp kazanma k. (ümmīd-i k.-i ḥayātlıḳ) 61a 60
kevākib	< A. yıldızlar k.-i *s̱ābitāt* 63a 180
kez	kez, defa k. 62a 110
ḳıl	kıl ḳ.-nı 64b 275

ḳıl- kılmak
ḳ.-salar 62b 150
ḳ.-ıp 60b 35, 60b 40, 61b 85, 62b 130, 62b 155, 63a 175, 62b 130
ḳ.-ġan ne 64a 150
ḳ.-ur irdiler 60a 15
ḳ.-dı irse 61a 60
ḳ.-ıp irdiler 63a 170
ḳ.-ġay irdiñiz 63a 180
ḳ.-maġaylar 64b 280

ḳır- kırmak
ḳ.-dılar 64a 250

ḳıṭʿa < A. kıta
ḳ. 60b 30, 60b 35, 62b 145, 64b 265

ḳıtāl < A. muharebe, savaş
ḳ. (şimşīr-i ḳ.) 60b 45

ḳızar- kızarmak
ḳ.-ıp 61b 70

ki < F. ki edatı
k. 60b 30, 63b 185

kiçe gece
k. 60b 35
k.-lerde 63a 175, 63a 180
k.-ler 63a 180

kiçgine küçücük
k. 63a 175

kil- gelmek *bkz. kil-*
k.-iş barış ḳıl- 60a 15
k.-ip 61b 85, 185
k.-gey 61b 95

kiliş geliş, gelme
k. barış ḳıl- 60a 15

kim ki bağı; kimse
k. (bağ) 60a 5, 60b 30, 61a 50, 61a 55, 62a 95, 62a 105, 62a 120, 62b 145, 63a 170, 63a 175 63a 180, 63a 185, 63b 190, 63b 200, 63b 205, 64a

220, 64a 240, 64a 250, 64a 255, 64b 2
k.-ni (her k.) 64b 270

kim irse — kimse
k.-niñ 63a 180

kişi — kişi
k. 62a 110
k.-ge 63b 195

kit- — gitmek
k.-me 62a 95

kiy- — giymek
k.-mek 64b 270

ḳol — el
ḳ.-una 61a 40
k.-una (rıza boynını ḳazā ḳ. sun-) 61a 60
ḳ.-ıda 62a 110
ḳ.-undın 61a 60

ḳon- — konmak, yerleşmek
ḳ.- dılar 61b 85

ḳoy- — koymak
ḳ.-up 63a 175
ḳ.-upan 62 a 100

kök — gök
k.-deki 61b 70
k.-lerdeki 63a 180

köñgül — gönül
k.-üne 61b 75

kör- — görmek
k.-se 62a 105

kötür- — götürmek
k.-üp 61a 50

kūh — < F. dağ
k. u beyābān 61b 75

kūh-pāre — < F. dağ parçası
k.-i irdi 63b 200

ḳul muḥammed seyyid Kul Muhammed Seyyid, kişi adı
ḳ. 62a 125

ḳurb < A. yakın olma, yakınlık
ḳ.-ıdın (kemāl-i ḳ.) 60a 5

ḳurġaşın kurşun
ḳ.-dın 63a 175

ḳurşa- kuşatmak
ḳ.-p 63a 175

ḳuṣūr < A. kusur
ḳ.-ı (ʿacz u ḳ.) 64b 280

ḳuş kuş
ḳ. 63b 200

ḳuṭb < A. kutup
ḳ.-ı şimāl 60a 5

ḳuṭbü'l-aḳṭāb < A. kutupların kutbu, Allahın kendisine tasarruf kudreti vermiş olduğu veli
ḳ. 62a 125

ḳuvve < A. kuvvet, güç
ḳ.-i ḳasriyye 63b 2000
ḳ.-i ḳasriyye-i muḥarrike 63b 200

ḳuy- dökmek
ḳ.-up 63b 185

ḳuzıcaḳ oġlan Kuzıcak Oğlan, kişi adı
ḳ. 62a 105

küffār < A. kafirler
k.-ı bed-kīş 61a 50
k. (leşker-i k.) 62a 120
k.-ı tebeh-kār 62b 150
k.-ı bed-kīş u ḫaṭā-endīş 64a 250
k.-ı siyeh-kār 64a 255
k. 60a 10, 60a 15, 60b 20, 61b 80, 62a 105
k. sarı yüzlen- 62b 130
k.-nıñ 63a 170

kükürd kükürt
k.-ler 63a 175

kün
gün
k. 62b 140, 64a 240, 64b 265
k.-din 62a 95
k.-ide 63b 195

kündüz
gündüz
k. 60b 35

— L —

lā-yenḳaṭiʿ
< A. durmadan, aralıksız
l. 64b 260

lāyıḥ
< A. açık, aşikar
l. u müberhen 60a 5

lehm-nāk
< A. + F. bastıran, yutan
l. 63b 220

lem-yezel
< A. baki (Allah için)
l. (ḫudā-yı l.) 64b 270

leşker
< F. asker
l. 61b 70, 61b 80, 63a 155, 64a 220, 64a 230
l. (pişvāAyı l.-i melāʿin) 61b 80
l.-i enbūh-ı girān-seng-i bisyār 61b 80
l.-i küffār 62a 120
l.-i tebeh-kār-ı maḫẕūl 64b 265
l.-ide 63a 170

leṭāfet
< A. letafet, hoşluk
l. (hüsn ü l.) 60b 25

levāḥiḳ
< A. lahikalar, ekler
l.-ları 62b 140

loḳma
< A. lokma
l.-i gürg ü ḫırsān 64a 255

— M —

maġfiret
< A. Allah'ın yarlıgaması
m. 61a 60

maġfūr
< A. yarlıganmış
m. 60a 20, 62a 125

maġmūm — < A. gamlı, kederli
m. u maḥzūn 61b 65

māh — < F. ay
m.-ı tābān 61b 70

maḥal — < A. yer
m. 64b 275

maḥkūk — < A. sökülmüş, kazınmış
m. 64a 250

maḥrūsa — < A. büyük şehir
m.-i dārü'l-islām-ı ḳazan-ı ḥamiyyet 60a 10
m. (belde-i m.-i ḳazan) 60a 15, 61b 80

maḥşer — < A. mahşer
m. 64a 245

maḥẕūl — < A. perişan
m. (leşker-i tebeh-kār-ı m.) 64b 265

maḥzūn — < A. mahzun, hüzünlü
m. (maġmūm u m.) 61b 65

maḳhūr — < A. mağlubolmuş, yenilmiş
m. 64b 265

māl — < A. mal
m. 61b 70

maʿlūme — < A. belli, bilinen
m.-de (evkat-ı m.) 60a 5

mamay bik — Mamay Bay, kişi adı
m. 62a 95

mamūrīʿ — < A. bayındır
m. (şehr-i m.) 61b 90

maʿnā — < A. mana
m.-sı 62b 125, 64a 250
m.-sın 60b 35

manṭūḳa — < A. söz, söylenilmiş
m.-sınça 63b 210

manẓūr — < A. bakılan, beğenilen
m.-ı naẓar 64b 275

maʿreke < A. savaş meydanı
m.-siniñg 62a 110

mazbuṭ < A. ele gekirilmiş
m. 63a 175

mażmūn < A. mana, kavram
m.-ı şerifi 61a 50
m.-ıdın 60b 25

maʿzūl < A. azledilmiş
m. 64b 265

meded < A. yardım, medet
m. 60a 15, 62b 130

medīde < A. uzun
m. (müddet-i m.) 61a 55

mefhūm < A. sözden çıkarılan mana, mefhum
m.-ıdın 62a 125

mefkūk < A. sökülmüş, çıkarılmış
m. 64a 255

meftūḥ < A. fethedilmiş, açılmış
m. 60b 40

meger < F. meğer
m. 60a 15

mekrūh < A. iğrenç
m. (ʿasker-i m.) 61B 80

mekrümet < A. kerem, izzet
m. (ecnās-ı m.) 61a 50

melāik < A. melekler
m. 64a 250
m.-ler 60a 15

melāʿīn < A. melunlar,
m. (pişvā-yı leşker-i m.) 61b 80

melik < A. melik, hükümdar
m. (be-istiġanet-i m.-i müteʿāl) 63b 190

meʿlūn < A. lanetlenmiş
m. 61b 95

memleket < A. memleket
m. 60a 15
m.-niñg 62 95

me'mūr < A. emrolunan
m. bol- 60b 20

menfa'at < A. menfaat
m. 64b 275

mensūb < A. mensup
m. irür 60a 5

merbūṭ < A. bağlanmış, bağlı
m. 63a 175

merd < F. mert, yiğit
m.-i dilāver 63b 195

merdān < F. mertler, yiğitler
m.-ı seng-āzmāy 62a 95

merd-efgen < F. yiğit yıkan
m. ü civānān 62a 95

merdūd < A. kovulmuş
m. 64b 265

merg < F. ölüm
m. 61b 75

merḥūm < A. merhum
m. 60a 20, 62a 95, 62a 125

mesāmi' < A. kulaklar
m.-i şerīf 61a 55
m.-lerigа 64a 250

mesdūd < A. kapanmış, kapalı
m. ḳıl- 60b 40

mes'ūd < A. mesut, bahtiyar
m. (cünūd-ı m.-ı islām) 61a 50

meşġūl < A. meşgul
m. bol- 64a 230

meṣnevī < A. nazım türü, mesnevi
m. 63a 155

meydān	< A. meydan m. 62a 100 m.-ınıñg 62a 105 m.-ıda 61a 50
meyl	< A. meyil, akış m.-i ṭabīʿī 63b 205
mıṣrāʿ	< A. mısra m. 60a 10, 64a 240
miñg	bin m.-de 63b 215
minvāl	< A. tarz, yol, suret m. 61a 55
muʿāvenet	< A. yardım m. 60a 15, 62b 130
muḥaḳḳaḳ	< A. muhakkak, kesin m. 63a 170
muḫālefet	< A. muhaliflik, muhalefet m. 60b 40
muḥārebe	< A. savaşma, muhabere m. 62b 155, 63a 155, 64a 230
muḥarrike	< A. harekete geçiren m. (ḳuvve-i ḳasriyye-i m.) 63b 200
muḥāṣara	< A. kuşatma m. ḳıl- 61b 85
muḥkem	< A. sağlam, sağlam kılınmış m. 63a 175
muʿīn	< A. yardımcı m. (nāṣır u m.) 60a 15, 64a 250
muḳātele	< A. birbirini öldürme, savaş m. 62b 155
muḳteżā	< A. lazım gelmiş, icabına göre m.-sınça 60a, 15, 60b 20, 61a 60, 62b 130, 64a 250
munıñg	bunun m. 61b 90, 64b 260

munṣif < A. insaflı
m.-dür 64b 280

murād < A. arzu, dilek
m.-ın 63b 195
m.-ıġa 64b 280

muṣṭafavī < A. Hz. Muhammed Mustafa'ya ait
m. 60b 25

mu'terif < A. kendi kusurlarını itiraf eden
m.-dür 64b 280

muttaṣıf < A. kendisinde bir basıf bulunan
m. 64b 280

muttaṣıl < A. ulaşan, kavuşan
m. turur 60a 10
m. (rūz-ı m.) 64b 260

mübārek < A. kutlu, mübarek
m. 60b 45

müberhen < A. delil ile ispat edilmiş
m. (lāyıḥ u m.) 60a 5

mübāriz < A. düğüşen, güreşen
m.-ler 62a 100

mücādele < A. mücadele
m. 63a 155
m.-ge 64a 230

müdārā < A. dost gibi görünme
m. 60a 15

müddet < A. müddet, zaman
m.-i medide 61a 55

müfettin < A. fitne düşüren
m.-i felek-i zer-nigār 61b 80

müfsid < A. bozan
m.-i rūzgār 61b 80

müheyyā < A. hazır
m. ḳıl- 62b 130

mülāḥaẓa < A. iyice düşünme
m. ḳıl- 60b 35

mülkī < A. ülkeye ait
m. irür 61b 90

mümkün < A. mümkün
m. imes 64b 275
m. irmesdür 63b 215

münādī < A. tellal, müezzin
m.-sininĝ 61a 55

mürāselet < A. haberleşme
m. 60b 40

müslimān < A. müslüman
m.-larınĝ 64a 250

müstaḥkem < A. istihkam edilmiş
m. 63a 175

müstaʿid < A. istidatı olan, kabiliyetli
m. bol- 61b 75

müşerref < A. şereflendirilmiş
m. irdileṛ 63a 155

müşrik < A. Allah'a ortak koşan, müşrik
m.-ler 60b 30
m.-i bā-kibr ü kīn 61b 80, 64a 220

müteʿāl < A. yüce
m. (be-istiğānet-i melik-i m.) 63b 190

müteḥayyir < A. şaşmış, hayrete dğşmüş
m. 63a 220, 64a 220

— N —

nā-gehān < F. ansızın, birden bire
n. 61b 75

nām-dār < F. ünlü, şöhretli
n. (dilāverān-ı n.) 62b 150

nārıḥı bik Narıhı Bey, kişi adı
n. 62b 150

nāṣır < A. yardım
n. u muʿīn 60a 15, 64a 250

naẓar	< A. bakış, nazar n.-ları (manẓūr-ı n.) 64b 275
nāẓır	< A. bakan ve gözeten n. (ḥāżır ve n.) 62b 130
ne	ne *bkz. ni* n. sūd 61b 75
ne	ne kuvvetlendirme edatı n. (kılġan n.) 64a 225
nebevī	< A. Hz. Peygambere ait n. (hadis-i n.) 60b 20, 60b 35
nebīre	< A. torun n.-si 62a 125
neft	< F. neft yağı n.-i sepīd 63a 175
nemrūd-hey'et	< A. nemrut heybetli n. 61b 80
nesl	< A. nesil n.-i seyyidü'l-mürselīn 62a 125
neş'e-nāk	< A. + F. neşeli n. 62b 130 n. bol- 62b 130
neşr	< A. kıyamette bütün insanların bdirilmesi n. irdi (ḥaşr u n.) 64a 250
ni	ne *bkz. ne* n. çaḳlı 61b 90
niçük	nasıl n. 61b 95
nidā	< A. nida n.-sı 61a 55
noḳṭa	< A. nokta n. 63b 200
nur ʿalī mīrzā	Nur Ali Mirza, kişi adı n. 62a 95

nuṣret < A. yardım
n. (fetḥ-i n.) 62b 135
n.-ṇi (tāc-ı n.) 62a 100

— O —

oġul oğul
o.-ı (oġlı) 62a 95, 62a 125

oḳ ok
o. 60b 30, 62a 120
o.-ıdın 63b 205

ol o
o. 60a 10, 60a 15, 61a 50, 61b 80, 62a 110, 62b 130, 62b 135, 62b 150, 63a 170, 63a 175 63a 180, 63b 190, 63b 200, 63b 210
o. turur 64b 275

ol- olmak krş. bol-
o.-sa 60b 40
o.-ġusıdır (emn o.) 60b 40
o.-ṃasa 60b 40

on on
0. 64a 240

on altı on altı, sayı adı
o, a. 64b 260

on bir on bir, sayı adı
o.b. 63a 170

on biş on beş, sayı adı
o.b. -inçi 64b 260

ot ateş
o.-nı 63b 185
o.-ġa 63b 190, 63b 195

otluġ ateşli
o. 63a 170, 63a 180

— Ö —

öl-	ölmek
	ö.-üp 64a 255
	ö.-mes 61b 75
ölüm	ölüm
	ö.-niñg 61b 65, 61b 70
	ö.-ni 61b 70
	ö.-din 61a 65
	ö.-dür 61b 65
ʿömr	< A. ömür
	ʿö.-ide 62a 110
öt-	geçmek
	ö.-er irdi 63b 210
ötrü	dolayı
	ö. 61b 75
öz	öz, kendi
	ö. 62b 140
	ö.-i başla- 61b 80
	ö.-lerin 62b 150, 63b 190

— P —

pādişāh	< F. padişah
	p. 60a 20
	p.-ları 60a 15
pāytaḫt	< F. baş şehir
	p. 60a 10
perverīş	< F. himaye
	p.-ide 60a 5
pinhān	< F. gizli
	p. bol- 61b 70
pīşe	< F. sanat, meslek
	p.-siniñg 62a 105
pişvā	< F. önder, reis
	p.-yı leşker-i melāʿīn 61b 80
polad bik	Polad Bey, kişi adı
	p.-niñg 62a 95

— R —

rabbü'l-ʿālemīn < A. Alemlerin Rabbi
r. (ʿināyet-i r.) 60a 15

raḥmet < A. acıma, esirgeme
r. 61a 60

raʿiyyet < A. bir hükümdarın idaresi altında bulunan halk, teba
r. 60a 15

rāst < A. doğru
r. ḳıl- 63a 175

recā < A. rica
r. vü kerem 64b 275

refāhiyyet < A. bolluk, rahatlık
r.-i 60a 15

reh-nümūn < F. yol gösteren, kılavuz
r.-ı 62a 95

rezm < F. savaş
r. 62a 115

rıżā < A. razı olma, memnunluk
r. (r. boynını ḳażā ḳolına sun-) 61a 6n͡g

rızḳ < A. rızık
r. u. s̱evāb 60b 40

rıḥlet < A. göç, göçme
r. 61a 60

risālet-penāhī < A. + F. risaletin kendisine istinad ettiği Hz. Muhammed
r. (ḥazret-i r.) 62b 130

rişte < F. ip, iplik
r.-sini 60b 40

riyāżet-āşār < A. riyazetli
r.-larnı 62a 125

rūḥ-efzā < A. + F. canlılık veren
r.-sı (ṣadā-yı r.) 64a 250

rūḥ — < A. ruh
r.-ı 62b 130
r.-ıdın 62b 130

rūşen — < F. aydın, parlak
r. (vāżıḥ u r.) 60a 5

rūz — < F. gün
r.-ı muttaṣıl 64b 260

rūzgār — < F. zaman, devir
r. (müfsid-i r.) 61b 80
r.-dın (ṣaḥīfe-i r.) 64a 250

rüstem — İran mitolojisinin kuvveti ile meşhur efsanevi kahramanı, Rüstem
r. 62a 115

rüstem-miṣāl — < F. + A. Rüsteme benzer
r. 62b 135

rüsūl — < A. peygamberler
r. 62b 130

— S —

ṣābit — < A. sabit
ṣ. 63a 170

ṣābitāt — < A. gezegenler
s. (kevākib-i s.) 63a 180

ṣadā — < A. sada
ṣ-yı rūḥ-efzā 64a 250
ṣ.-sını 61a 55

ṣādıḳ — < A. hakiki
ṣ. (ṣubḥ-ı s.) 60a 10

ṣaf — < A. saf, sıra
ṣ. 62a 100

ṣaf-der — < A. + F. düşman saflarını yaran yiğit
ṣ.-i 62a 105

ṣafiyye — < A. saflık
ṣ.-i (zamāyir-i ṣ. erbāb-ı ulu'l-ebsār 60a 5

sağışsız	sayısız s. 61a 55
ṣāḥib-devlet	< A. devlet sahibi s.-lerniñ 64b 275
ṣāḥib-ḳazan	Kazan şehrinin sahibi ṣ. 62a 95
ṣaḥīfe	< A. sayfa s.-i rūzgār 64a 250
ṣāʿiḳa	< A. yıldırım s.-i āsmānī 63a 215
sāḳī	< A. saki s.-si 61a 60
saḳla-	saklamak s.-sa 64b 270, 64b 275 s.-mas 64b 275
ṣalāt	< A. namaz s.-ı ʿışā 60a 5, 60a 10 s.-ı fecr 60a 5
ṣalavāt	< A. namazlar s.-ı ḫamse 60a 5
sal-	bırakmak s.-ıp 63a 175, 63a 180, 63a 190
salṭanat	< A. saltanat s. 64a 220
san	sayı s. (ḥisāb s.) 63a 215
ṡānī	< A. ikinci s.-i iṡneyn-i şeyāṭīn 61b 80
ṡāniyen	< A. ikinci olarak s. 60a 20
sansız	sayısız s. 61a 55
sarġay-	sararmak s.-ıp 61b 70

sarı — -a doğru
s. (küffār s. yüzlen-) 62b 130

ṣarṣar — < A. şiddetli, gürültülü rüzgar
ṣ.-dın (bād-ı ṣ.) 63b 205

sat- — satmak
s.-ıp 61b 90

ṣavāb-endīş — < A. doğru düşünceli
ṣ.-lerni (dilāverān-ı ṣ.) 62a 110

ṣavm — < A. oruç
ṣ. 60b 35

saʿy — < A. gayret
s. u ṭaleb 61a 45

sāye — < F. gölge
s.-si 62a 115

sebʿa — < A. yedi
s.-dın (eḳālim-i s.) 60a 5

sebeb — < A. sebep
s.-din 60a 10, 60a 15, 61b 75

segān — < F. köpekler
s. (ṭuʿme-i s.) 64a 255

sekiz yüz miñ — sekiz yüz bin, sayı adı
s.y. m. 61b 80

semender — < F. ateşte yaşayan bir masal hayvanı
s. 63b 190, 63b 195

sepīd — < F. beyaz
s. (neft-i s.) 63a 175

serāy — < F. saray
s.-ı sürūr 61a 60

sereṭān — < A. haziran ayı
s.-da (evāil-i s.) 60a 5

ser-gerdān — < F. şaşkın, perişan
s. 63a 175

ser-ḥād — < F. + A. sınır
s.-iğa 60a 10

server < F. baş, reis
s.-i 62a 110

ṣevāb < A. sevap
ṣ.-ı cezīl 60b 40
ṣ.-ı (rızḳ u ṣ.) 60b 40

sevin- sevinmek
s.-üp 61b 80

seyyārāt < A. gezegenler
s.-larnı 63a 180

seyyid < A. seyyit
s.-niñ 62a 125

seyyid ata Seyyid Ata, kişi adı
s. 62a 125, 62b 130

seyyidü'l-mürselīn < A. Hz. Peygamberin soyundan gelenler s.
s. (nesl-i s.) 62a 125

sığın- sığınmak
s.-ıp 62b 130

sındır- kırmak
s.-ıp 62b 155

siyeh-kār < F. günahkar
s. (küffār-ı s.) 64a 255

soḳ sokmak
s.-up 61a 50

soñ son, sonra
s. 62a 95

soñra sonra
s. 63b 205

söndür- söndürmek
s.-gey 63a 185
s.-se 63b 185
s.-üp 63b 185
s.-ür irdiler 63b 190

su su
s. 63b 185
s.-ga 63b 195

ṣubḥ < A. sabah
ṣ.-ı ṣādıḳ 60a 10

sūd < F. fayda
s. (ne s.) 61b 75

ṣūfiyān < A. sufiler
s.-ı riyāżet-āṣār 62a 125

sulṭān < A. sultan
s. 61b 75

sun- sunmak, uzatmak
s.-up (rızā boynını ḳażā ḳolına s.) 61a 60

ṣuret-peẕīr < A. + F hasıl olan, meydana çıkan
s. 64a 250

süngü süngü
s.-lerin 62b 155

sürūr < A. sevinç
s. (evāʿ-ı behcet ü s.) 61a 50
s.-ġa 61a 60

sütūn < F. sütun
s.-ı 62a 95

— Ş —

şafaḳ < A. şafak
ş. 60a 5

şebāne < F. gece
ş. 64b 260

şehādet < A. şehitlik mertebesi
ş. 60b 25, 62b 140

şehr < F. şehir
ş. 62b 140, 63a 180
ş.-i maʿmūrī 61b 90
ş.-niñ 60a 15, 61b 85
ş.-i 61b 85, 61b 90, 61b 95, 62a 95

şems < A. güneş
ş.-i dıraḫşān 61b 70

şerbet — < A. şerbet
ş.-ini 61a 60

şerīf — < A. kutsal
ş.-idin (mażmūn-ı ş.) 61a 50
ş.-leriġa (mesāmiᶜ-i ş.) 61a 55

şerīfe — < A. mübarek, kutsal
ş. (āyet-i ş.) 62a 125

şerīfī — Şerifi, kişi adı
ş. 61b 75, 62a 95

şeyāṭin — < A. şeytanlar
ş. (s̱ānī-i is̱neyn-i ş.) 61b 80

şimāl — < A. kuzey
ş.-iġa (ḳuṭb-ı ş.) 60a 5

şimşīr — < F. kılıç
ş. 60b 30, 62a 105
ş.-i ḳıtāl 60b 40
ş.-in 62a 100

şiᶜr — < A. şiir
ş. 60a 15, 60b 45, 62a 100, 62a 105, 62b 135, 63b 190, 63b 205, 63b 210, 64a 225, 64a 235, 64b 260

— T —

taᶜālā — < A. Tanrı adından sonra zikredilen saygı sözü
t. (Allah t.) 60b 40
t. (Ḥaḳ t.) 61a 60

ṭabaḳa — < A. kat, tabaka
ṭ.-ı zemīn 63b 210

tābān — < F. parlak
t. (māh-ı t.) 61b 70

ṭabīᶜī — < A. tabii
ṭ.-si (meyl-i ṭ.) 63b 205

tāc — < A. tac
t.-ı nuṣret 62a 100

taḥḳīḳ — < A. doğru olup olmadığını araştırma, tahkik
t.-lerdin (erbāb-ı t.) 64b 275

taḥmīnen — < A. tahminen
t. 61b 80, 63a 170

taḳı — dahi, de krş. daḫı
t. 60a 5, 60a 10, 62a 105, 62a 110, 62a 125, 62b 135, 62b 140, 63a 180, 63b 200, 64b 275

ṭaleb — < A. talep, isteme
ṭ. (saʿy u ṭ.) 61a 45

tanı- — tanımak
t.-mas 64a 220

tap- — bulmak
t.-ar 63b 195
t.-sa 60b 25, 62b 140

tabul- — bulunmak
t.-mas 60a 5, 61b 90
t.-mas irdi 64b 255

ṭaraf — < A. taraf, yön
ṭ.-dın 60a 15

taṣarruftāt — < A. tasarruflar
t.-lar (ecnās-ı t.) 63a 170

taş — taş
t.-ı 63a 200
t.-ıġa 63b 170

ṭavr — < A. tavır, hal
ṭ.-ıdın 61a 60

ṭayyibe — < A. iyi, güzel
t. (belde-i ṭ.) 60a 10

tebeh-kār — < F. mahveden
t. (küffār-ı t.) 62b 150
t. (leşker-i t.-ı muḫẓūl) 64b 265

temannā — < A. temenna, dilek
t.-sıdın 61a 60

temür — demir
t.-ler 63a 170

ten < F. ten, vücut
t.-deki 61a 65

tepren- debrenmek, hareket etmek
t.-ip 62b 145

teşrifāt < A. teşrifler
t.-ı 63a 155

tevābiʿ < A. bir kimsenin hizmetinde bulunanlar
t. 62b 150

tevātür <A. bir haberin ağızdan ağıza dolaşarak, yayılması
t. (ber-sebīl-i t.) 63a 170

tevfīḳ < A. tevfik
t.-lerdin (esḥāb-ı t.) 64b 275

ṭılsımāt < A. tılsımlar
ṭ. (envāʿ-ı ṭ.) 63a 170

tış dış
t.-ıdın 63a 175

ti- demek *bkz. di-*
t.-yü 60b 40, 61a 50, 61a 60, 61b 65, 62a 120
63a 180, 63

tig gibi
t. 61b 90, 63b 190, 64a 220, 64b 260

tigin gibi
t. 60a 5, 63b 190, 63b 200, 64a 245

tik- dikmek
t.-küsidür 61a 60

tiriglik hayat
t. 61a 60

titre- titremek
t.-yür 61a 65, 61b 70, 61b 75

tīzgün dizgin
t.-ini 61a 45

tīzraḳ < F. + T. daha çabuk
t. 63b 205

ṭobra torba
ṭ.-sı 63a 170

tok-	vurmak, dövmek t.-up 63a 175
top	top, silah t. 63a 170 t.-lar 63b 200 t.-larnıng 63b 170, 63a 215 t.-ları 63b 200
topçı	topçu t. 63a 170
töben	aşağı t. 63b 205
tört	dört, sayı adı
tuʿme	< A. lokma t.-i segā 64a 255
tur-	yardımcı fiil, durmak, krş. ir- t. (ol t. kim) 64b 275 t.-ur 60a 5, 60a 10, 62a 100 t.-up 64a 230 t.-dılar 63a 155 t.-ur irdi 62a 100, 62a 110, 62b 135, 62b 140
tut-	tutmak t.-uş 60b 35
tüfekçe	tüfekçe t.-ler 63a 175
tüfeng	< F. tüfek t. (bā-top u t.-i bī-şümār) 61b 80 t. 62a 120 t.-lerge 63b 215
tüken-	tükenmek, bitmek t.-gen 63b 205
tündrak	< F. + T. daha sert t. 63b 205
tüş-	düşmek t.-ti 63a 180 t.-se 63b 210

t.-gendin 61b 75
t.-üp 60a 10
t.-er irdi 63a 180

tüz- yapmak
t.-üp 60b 40

— U —

uç- uçmak
u.-up 63b 200

uçḳun kıvılcım
u.-larnı 63a 180

uluğlıġ büyüklük
u.-ı 63a 170

ulu'l-ebsār < A. basiret sahipleri
u. (żamāyir-i ṣafiyye-i erbāb-ı u.) 60a 5

umun- ümit etmek
u.-up 60b 40, 61a 60

uşol şu
u. 61b 95

ur- vurmak
u.-urlar 62a 105

uruş vuruş, çarpışma
u.-lar 64a 240, 64b 260

— Ü —

üçün için
ü. 60a 15, 60b 30

ümmīd < F. ümit
ü.-i elṭāf 64b 275
ü.-i kesb-i ḥayātlıḳ 61a 60
ü.-ide 60b 30
ü.-i 62a 95
ü.-iyle 60b 35

ümmīd-nāk < F. ümitli
ü. 61a 50

üst	üst ü.-üne 61a 55
üstüvār	< F. sağlam, kuvvetli ü. 62a 110
üzengü	üzengi ü.-sine 61a 50
üz-	kesmek ü.-üp 60b 40
üzeri	üzeri ü.-ne 61a 55

— V —

vācib	< A. vacip v. 60a 10
vāḳıʿa	< A. vakıa, hadise v.-ı dünyā-yı dūn 61b 80
vaḳt	< A. vakit v. 63b 200 v.-ı ṣalat-ı fecr 60a 5 v.-ı 60a 5
vaṣf	< A. vasıf, nitelik v.-ın 63b 215
vā-veylā	< A. eyvah, yazık v. (ah u v.) 61a 65
vāżıḥ	< A. açık, meydanda v. 60a 5
ve	ve v. 60a 5, 60a 10, 60a 15, 60a 20, 60b 40, 62b 130, 62b 150, 62b 155, 63a 155. 63a 180, 63b 190, 64a 230, 64a 255, 64b 265, 64b 275
vedād	< A. dostluk v. (ittiḥād-ı v.) 60b 40
vehm	< A. yersiz korku, kuruntu v. 61b 75 v.-i 61b 75

vehm-nāk < A. + F. vehimli, kuruntulu
v. 63b 220

vesā'ir < A. diğer, başka
v. 63b 215

veyā veya
v. 60b 30

vilāyet < A. vilayet, 1il
v.-i bulġar 60a 5, 560a 10
v.-ining 62b 140
v.-iġa 60a 20
v.-lerindin 60a 10

— Y —

yadre gülle
y. 63a 170, 63b 200
y.-lerdin 63a 180
y.-ler 63a 175, 63a 180
y.-si 63a 170

yaḫşı iyi
y. 63a 170
y.-dur 60b 35

ya'nī < A. yani
y. 60a 5, 60a 10, 63b 200

yār < F. dost
y. 62b 135, 63b 195

yasaḳ Altın Ordu hanlarına, ecdatlarından beri Rusların ödedikleri vergi
y.-ını 61b 90

yat- yatmak
y.-ur irdiler 64a 255

yavıġ yakın
y.-ına 63a 185

yazı ova
y.-sıda 64a 255

yez bakır
y.-ler 63a 175

yetiş-	yetişmek, ulaşmak y.-ip 61a 55, 64a 250 y.-mes 60a 15
yıġ-	toplamak, yığmak y.-ıp 61b 70, 62a 100, 62a 125
yıḳ-	yıkmak y.-ıp 62b 155, 63b 210
yıraḳ	uzak y. 60a 10
yırt-	yırtmak y.-ıp 61b 70
yir	yer y. 61b 90, 64b255 y.-in 61b 90 y.-ni 63b 210 y.-ge 62b 150, 63a 180, 63b 210 y.-de 62a 95 y.-din 62a 95, 62a 115
yir yüzi	yer yüzü y.-deki
yörüş-	yürümek y.-üp 60a 15
yulduz	yıldız y.-lar 61b 70
yurt	yurt y.-un 61b 90
yürek	yürek y.-i 62b 145
yüz	yüz, sayı adı y. (sekiz y. ming) 61b 80
yüz	yüz, çehre y.-in 61b 70 y.-ige 60b 30, 62a 120
yüzlen-	yönelmek, yüzünü çevirmek y.-ip (küffar sarı y.) 62b 130

— Z —

ẓafer < A. zafer
ẓ. 60b 25

ẓafer-nāme < A. + T. zafer üzerine yazılan yazı, zafername
ẓ. 64b 275

ẓāhir < A. açık, görünürde olan
ẓ. 60a 10

zākiyye < A. saf, temiz
z. (ḫavāṭır-ı z.-i eṣḥāb-ı ẓevī'l-ʿitibār) 60a 5

zamān < A. zaman
z. 62a 105, 62b 145

zamāne < F. devir
z. 60a 15

żamāyir < A. iç yüzler
ż.-i ṣāfiyye-i erbāb-ı ulu'l-ebṣār 60a 5

zelzele < A. zelzele
z. 61b 75

zemīn < A. yeryüzü
z.-din (ṭabaḳa-i z.) 63b 210

zer-nigār < F. altınla işlenmiş
z. (müfettin-i felek-i z.) 61b 80

ẓevī'l-ʿitibār < A. itibar sahipleri
ẓ.-ġa (ḫavāṭır-ı zākiyye-i eṣḥāb-ı ẓ.) 60a 5

zīrā < A. zira
z. 60a 5

zirih < F. zırh
z. 64b 270

ẕü'l-feḳār < A. Hz. Ali'nin kılıcı
ẕ. 64b 275

VII. Kısaltma ve Bibliyografya

Akalın, Mehmet, Tarihi Türk Şiveleri, Ankara, 1988.

Arat, Reşit Rahmet, Makaleler, Cilt I, Ankara 1987.

———, Eski Türk Şiiri, Ankara, 1965.

Atlasi, Hadi, Kazan Hanlığı, Kazan 1913.

Bkz: Bakınız.

Barutçu, F. Sema, Uygurca Sadaprarudita ve Dharmodgata Bodhi sattva Hikâyesi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enst Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 1987.

———, "Eski Türkçede Buddha'nın 32 Laksanası" *TDAY-Belleten* 1987, Ankara 1992.

Caferoğlu, Ahmet, Türk Dili Tarihi, İstanbul, 1984.

———, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, 1968.

Çağatay, Saadet. Çora Batır, Krakow Ak. Um., 1935.

———, "Na, käni ve ärne Pekiştirme Edatları üzerine" *Hungaro-Turcica Studies in Honour of Julius Nemeth*, Budapest, 1976.

DaAletschin, Tamırbek İrma., Tezcan, Semih, Tatarisch-Deutsches Wörterbuch, Wiesbaden, 1989.

Direnkova, N.P, Grammatika Oyrotskogo Yazıka, Moskva-Lenin grad, 1940.

DTCF. Der.: *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi.*

Eckmann, J, Çağatayca El Kitabı, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul, 1988.

ED: Clauson, G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford, 1972.

ETü.: Eski Türkçe.

İA: İslam Ansiklopedisi.

İTED: *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.*

Korkmaz, Zeynep, Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara, 1962.

———, Marzuban-name Tercümesi, Ankara, 1973.

Köprülü, Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1976.

———, Edebiyat Araştırmaları, II. C., İstanbul, 1989.

Kurat, Akdes Nimet. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan Altın Ordu, Kırım Türkistan Yarlık ve Bitkileri, İstanbul, 1940.

———, Kazan Hanlığı, DTCF Der. Cilt XII, 1954.

———, IX.-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyin8eki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara, 1972.

Malov, S.H, Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti, Moskva-Leningrad, 1951.

Orkun, H. Namık, Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1987.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, İstanbul, 1985.

Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946.

Pelenski, J, Russia and Kazan, Paris, 1974.

Pritsak, O, Die Bulgarische Fürstenliste und Die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 1955.

Rona-Tas, A, The Periodization and Source of Chuvash Linguistic History, Chuvash Studies. Bibl. Orientalis Hungarica, Vol. XVIII. Akadémiai Kiado, Budapest, 1982.

Salgır, Abdülkadir, "Çora Batır Destanı Hakkında", *II. Milletler Arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. Cilt. Halk Edebiyatı, Ankara, 1982.

Seydi, Ali, Kamus-ı Osmani, Cild-i Evvel, 1335.

TA: Türk Ansiklopedisi.

Tatarsko-Russkiy, Slovar. Moskva, 1966.

Taymas, Abdullah, Battal, Kazan Türkleri, Ankara, 1966.

———, "Kazan'ın Müdafası", *Türk Kültürü*, Sayı: 34, Eylül, 1965.

TDAY-Belleten: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.

Tekin, Şinasi, "Some Thought on the Etymology of the Turkish Üzengi-Stirrup" TUBA, C. 9.

———, "Üzengü Kelimesi Nereden Geliyor", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 14, Sayı: 81, 1990.

Tekin, Talat, Orhon Yazıtları, Ankara, 1988.

———, Tuna Bulgarları ve Dilleri, Ankara, 1987.

TDEK: Türk Dünyası El Kitabı.

Temir, Ahmet, "Kazan Hanlığı", *TDEK*, Ankara.

Tezcan, Semih, "Eski Türkçede buyla ve baga Sanları Üzerine" *TDAY-Belleten*, 1977.

Togan, Zeki Velidi, "Kazan Hanlığında İslam Türk Kültürü", *İTED*, Cilt: III, 1965.

TS.: Tarama Sözlüğü, XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla, I-VIII, Ankara, 1963-77.

TUBA: Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları.

VEWT: Rasanen, M., Versuch eines etymologischen wörterbuch der Türksprachen, Helsinki, 1969.

Radl. Wb. Radloff, W., Versuch eines wörterbuches der Türk-Dialecte, St. Petersburg, 1899.

Yakubovskiy, A. Yu. Altın Ordu ve Çöküşü Çev. Hasan Eren, Ankara, 1976.